

AZ 1712. ÉVI POZSONYI DIÉTA
EGY CISZTERCI SZERZETES SZEMÉVEL

Szerkesztette
Forgó András

Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Pannonhalma–Veszprém, 2013

A kötet megjelenését az OTKA K101571 számú pályázata
támogatta

Szerkesztette
Forgó András

A kötetben szereplő tanulmányokat lektorálta
Pálffy Géza és Szijártó István

A fordítást az eredetivel egybevetette
Schramek László

Borítótervezés, nyomdai előkészítés
Gáty István

Mikovinyi Sámuel Pozsony városáról készített metszete
Belius, Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica I.
Viennae, 1735. című művéből való (részlet)

© Szerkesztők
© Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
© A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára

Forgó András

AZ EGYHÁZI REND A SZATMÁRI MEGEGYEZÉS UTÁNI ORSZÁGOS POLITIKÁBAN

Az alábbiakban P. Hermann Engelbert morvaországi ciszterci szerzetes¹ feljegyzéseit követve kísérhetjük figyelemmel az 1712. évi diéta főbb történéseit. Így kirajzolódhatnak számunkra a szatmári kompromisszumot követő politika világának kontúrjai, melyek segítségével értelmezhetővé válik az egyházi rend tevékenysége is. Miután megismertük az 1712. évi diéta legfontosabb jeleneteit, röviden tekintsük át a magyarországi szerzetesség 18. század eleji helyzetét, hogy lássuk, milyen szűkebb környezetbe érkezett meg 1712 áprilisában szerzetesünk, milyen mozgástere volt a szerzetesi intézmények képviselőinek a magyarországi politikában. Ezt követően P. Engelbert feljegyzéseit segítségül hívva és más forrásokat is vallatva pillantsunk be az egyházi rend politikai tevékenységébe az 1712. évi pozsonyi diétán. Végül Hermann Engelbert munkáját mint történeti forrást vegyük vizsgálat alá, összehasonlítva az 1712. évi eseményeket megörökítő két másik beszámolóval.

A fenti kérdések vizsgálatához Hermann Engelbert feljegyzésein kívül a kutatás által régóta ismert és nyomtatásban is rendelkezésre álló Lányi Pál gömöri alispán,² valamint Bihar vármegye követeinek naplója³ szolgál fontos forrásul. Bár az 1712. évi ülésszokról nem ismerünk hivatalos naplót, az 1708–1715. évi országgyűlés iratanyaga természetesen az az évi eseményekre is sok forrás rejt.⁴

Az 1708–1715. évi pozsonyi országgyűlésről eddig nem jelent meg nyomtatásban monográfia, a kérdést az elmúlt több, mint száz évben azonban sokan vizsgálták. Kalmár János 2007-ben készült, egyelőre kézirat formájában

¹ P. Hermann Engelbert (Engelbertus Hermann) 1675. január 27-én született, tanulmányait Teplában, Prágában és Velehrádban végezte. 1694-ben tett szerzetesi fogadalmat, majd 1699-ben szentelték pappá. 1700-tól novíciustermésként, 1703-tól P. Nezorin Flórián velehrádi apát titkáráként tevékenykedett. 1744-ben halt meg. BÉKEFI (1892), 45. 3. jegyzet.

² THURY (1903–1904), I–II.

³ OSZKK Fol. Lat. 560. A Bihar megyei közgyűlés Komáromi György alispánt és Ország Mihály jegyzőt jelölte követnek az 1712. évi ülésszakra (pag. 135), a megyét végül Komáromi mellett Barlok István királyi táblai ülnök képviselte (MOL N 50, Fasc. Q, Ad Nr. 21).

⁴ MOL N 50

rendelkezésre álló habilitációs disszertációja⁵ a teljesség igényével tárgyalja az országgyűlés egyes ülésszakjain, így az 1712. évi diétán is előkerült ügyeket, különös figyelmet fordítva azokra a nemzetközi eseményekre, amelyek a hazai történéseket befolyásolták.

Kifejezetten a vallásügyi tárgyalásokra koncentrálva már Zsilinszky Mihály részletesen foglalkozott az 1708-ban összehívott országgyűléssel, vizsgálódását azonban kora történeti felfogására jellemzően csak a szatmári megegyezés aláírásáig folytatta.⁶ Megállapításai sok helyen felekezeti elfogultságtól terhesek, és néhol a tárgyi tévedéseket sem nélkülözik,⁷ munkája mégis alapvető fontosságú témánk szempontjából, így jelen dolgozat is sokat merített kutatási eredményeiből. Barcsay Ákos doktori disszertációjában⁸ a 18. századi uralomváltásokat elemzi, melyek között természetesen III. Károly 1712. évi trónra lépése is fontos helyet kap. Eredményei témánk szempontjából különösen jelentősek. Az 1708 és 1715 között lezajlott eseményeket Szijártó István helyezte a 18. századi rendi politika kontextusába, aki nagy-monográfiájában az országgyűlés intézménytörténeti vizsgálatát végezte el, figyelmet fordítva a századelő országos politikájának témáira is.⁹

Az egyháziak 18. századi politikai tevékenységét átfogóan Joachim Bahlcke vette górcső alá, aki kifejezetten a magyarországi katolikus püspöki kar szerepét vizsgálta a század fordulópontjain, annak első másfél évtizedét is érintve. A szerzetesség politikai szerepéről eddig kevés szó esett a magyar történetírásban,¹⁰ 18. századi térnyerésükkel azonban sokan foglalkoztak, főleg az egyes szerzetesrendek tagjai közül. Szűkebb témánk szempontjából a magyarországi ciszterci rendi intézmények legjelentősebb kutatóját, Békefi Remiget,¹¹ valamint a jezsuita rendre vonatkozó források szisztematikus fel-táráját, Lukács Lászlót¹² kell feltétlenül megemlíteni.

Egyes részkérdésekkel számos tanulmány és forrásközlés foglalkozott, így ez a dolgozat is sok kutatási eredményből meríthetett. A kérdéskör megközelítése szempontból főként Szijártó István újabb publikációi,¹³ valamint elsősorban a németországi történész szakma újabb eredményei¹⁴ hatottak inspiráló erővel.

⁵ KALMÁR (2007). Ezúton szeretném megköszönni a szerzőnek, hogy dolgozata szövegét rendelkezésemre bocsátotta.

⁶ ZSILINSZKY (1897)

⁷ Az a többször visszatérő állítása a leginkább zavarba ejtő, hogy I. Józsefet 1708-ban koronázták, noha a koronázás köztudomásúlag már 1687-ben megtörtént. ZSILINSZKY (1897), 302, 316.

⁸ BARCSAY (2002)

⁹ SZIJÁRTÓ (2005)

¹⁰ Vö. FORGÓ (2009)

¹¹ Különösen: BÉKEFI (1892), BÉKEFI (1902a) és BÉKEFI (1902b)

¹² LUKÁCS (1978–1995), LUKÁCS (1989)

¹³ Leginkább: SZIJÁRTÓ (2009a), SZIJÁRTÓ (2010), SZIJÁRTÓ (2012)

¹⁴ Mindenekelőtt STOLLBERG-RILINGER (2008)

1. A rendi politika szimbólumai az 1708–1715. évi országgyűlésen

A kora újkori rendiség, így a magyar rendiség legfőbb törekvése is előjogainak és kiváltságainak védelmezése volt, különösen azokban az „összetett monarchiákban”, amelyekben az egymástól nagyon különböző államokat az uralkodó személye és a központi hivatalok kötötték össze,¹⁵ így a királyi hatalom előretörése mellett az idegen befolyás ellen is fel kívánt lépni a rendi politika. A védelmezendő „rendi alkotmány” azonban Magyarországon sem egy konkrét alaptörvényt jelentett, a rendi alapjogokat valójában a sarkalatosnak tekintett törvények és a legalább ilyen fontos szokásjog, a gyakran hangoztatott *consuetudo* testesítette meg. Hogy a rendiség egyes szereplői éppen mit értettek védelmezendő alapjogon, azt persze a pillanatnyi politikai érdekek is befolyásolták, a politikai csatákban megszülető konszenzus azonban jól kirajzolja e védelmezendőnek tekintett jogok körét.

A kora újkori rendiség tehát nem a mai értelemben vett absztrakt alkotmányszövegben, hanem konkrét privilégiumokban és szokásokban fejezte ki jogait, melyeket minden lehetséges alkalommal újra és újra megerősített. A rendi tábor egységét pedig tagjainak a döntéshozatalnál történő folyamatos jelenléte biztosította. A személyes megjelenés beleegyezést jelentett, míg a távolmaradás tiltakozással ért fel. Ezért voltak olyan jelentősek a kortársak számára a rendi politika ceremóniális aktusai is, mint az országgyűlések megnyitását megelőző bevonulások, az uralkodóválasztás vagy a koronázás, mert ezeken az alkalmakon fejezték ki együttműködési készségüket, valamint demonstrálhatták helyüket a rendi társadalom és politika erőterében.¹⁶ Ebben a megközelítésben tehát felértékelődik a szimbólumok jelentősége.

A „szimbolikus politika” kifejezés a köznyelvben általában negatív jelentéstartalmat hordoz: a szimbolikus egyben tartalom nélkülit, színpadiast, a valóságtól elrugaszkodottat jelent. Pedig a politika mindig szimbólumokkal dolgozik, ez alól a jelenkori politikai berendezkedés sem kivétel.¹⁷ A kora újkori politika pedig kifejezetten kedvelte a szimbólumokat.¹⁸ Az országgyűléshez kapcsolódóan számos ilyen jelenséggel találkozunk, szűkebb témánk szempontjából a rendiségen belüli politikai rangsorrend megállapításához, valamint az uralomváltáshoz kapcsolódó szimbolikus aktusok a legfontosabbak.

A politikai kultúra azonban nemcsak a ceremóniákból és a politikai tartalmak metaforikus megfogalmazásából áll, ezért annak vizsgálata sem szorítkozhat csak a koronázások, nyitóülések, lakomák és egyéb ünnepi aktusok elemzésére. Legalább ilyen fontos a hétköznapi politika szimbólum-

¹⁵ PÁLFFY (2010a), 77–84.

¹⁶ STOLLBERG-RILINGER (2008), 8–18.

¹⁷ GÖHLER (2005), 57–58

¹⁸ SZIJÁRTÓ (2012), 49–50.

mainak feltárása, a politika mindennapjainak megismerése és megértése.¹⁹ Szerencsénkre az 1712. évi diéta kapcsán a korabeli politikai kultúra mindkét formája tetten érhető. Hiszen az az évi országgyűlés, helyesebben országgyűlési ülőszak középpontjában egyrészt az új uralkodó, III. Károly trónra lépése és koronázása áll, másrészt ez volt a Rákóczi Ferenc mozgalmát követő első rendi gyűlés, melyen az uralkodó és a rendek megkezdték a szatmári megegyezés elvi talaján a közös viszony újraértelmezését. De az 1712. évi ülőszak egyszerre az 1708-ban összehívott országgyűlés újabb állomása is volt, ahol sokszor az unalomig ismétlődő politikai huzavonák zajlottak évtizedek óta megoldatlan kérdésekről. Ráadásul a viták időleges lezárására formálisan csak az 1715. évi dekrétum kiadásával került sor, tehát az 1712. évi események sokszor a tárgyalások sűrűjébe, a még kiforratlan megoldások és kompromisszumok világába vezetnek el minket.

A következőkben a 18. század eleji rendi politika legjelentősebbnek ítélt szimbólumai kerülnek a vizsgálat középpontjába. Azok, amelyekről hosszabb vagy rövidebb terjedelemben Hermann Engelbert naplója is megemlékezik. Részben időrendi sorrendben haladva először az országgyűlés megnyitása előtti és alatti eseményekből, az uralkodó és a rendek szavakban, valamint tettekben megnyilvánuló politikai szándékaiból kerül terítékre néhány fontosnak ítélt elem. Ezt követi a koronázási hitlevélről folytatott vita rövid áttekintése. A hitlevél azért kerül a vizsgált körbe, mert önmagán túlmutató, tehát szimbolikus jelentőségű tartalmat is hordozott a kortársak számára: nemcsak a konkrét rendi alapjogok taxatív felsorolása volt, hanem az uralkodó és a rendek közti bonyolult viszony tárgyi megnyilvánulása is. Ezután a politikai és hatalmi szimbólumokban leggazdagabb esemény, a koronázás kerül sorra. Itt csak egy tételként, hiszen a kérdéssel e kötetben önálló tanulmány foglalkozik. Már kifejezetten az egyháziak politikai tevékenységének vizsgálatát bevezetendő témaként a rendiségen belüli pozícióharcok zárják a górcső alá vett szimbólumok sorát. Ezek kapcsán két fontos, az országos politika szempontjából jelentős téma nem kerül részletesebb tárgyalásra: a bírósági reform és a nőági örökösödés kérdése. Egyrészt mindkét témáról csak nagyon szűkszavúan emlékezik meg szerzetesünk (utóbbiról egyetlen mondatban), másrészt a magyar rendiség érdemben mindkét ügyet az 1715 és 1722 közötti időszakban, valamint az 1722–1723. évi országgyűlésen tárgyalta, bár kétségtelen, hogy korábban is történtek mindkét ügyben fontos események.

---

¹⁹ EMICH (2005) 205.

1. 1. Az országgyűlés előkészítése – a kölcsönös megbékélés szimbólumai

A bécsi udvar és a magyar rendiség eltérő felfogása a hatalomgyakorlás tekintetében az országgyűlés összehívása előtt ismét megnyilvánult Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolnának, I. Lipót özvegyének régensi megbízatása kapcsán. A miniszterialis konferencia már 1711. április 17-én, I. József halálának napján megbízta az anyakirálynét a kormányzással. Magyarországi legitimitása tekintetében kiemelték, hogy Eleonóra Magdolnát 1681-ben magyar királynévá koronázták, a köztudatban pedig az is elterjedt róla, hogy vérségi kapcsolatban állt az Árpád-házzal.²⁰ Az ekkor Barcelonában tartózkodó III. Károlyt gróf Wratislaw János Vencel cseh kancellár értesítette a döntésről, aki május 4-i válaszában hozzájárult anyja régensi működéséhez és formálisan kinevezte őt.²¹ Esterházy Pál nádor már április 18-án javasolta Savoyai Jenő hercegnek, az udvari haditanács elnökének írt levelében a rendek összehívását Pozsonyba, hogy ott az 1687. évi II. törvénycikk alapján elismerjék Károlyt Magyarország királyának,²² ekkor azonban a régensi kinevezést még nem véleményezte, mert valószínűleg nem is tudott róla. Wratislaw kancellár azonban május 7-én már azt írta Károlynak: a nádor kételkedik abban, hogy Eleonóra Magdolna régensként kormányozhatja Magyarországot, mivel a magyar törvények szerint ez a nádor joga lenne. Wratislaw azonban úgy látta, hogy a török veszély és a német katonaság magyarországi jelenléte miatt a nádor helytartói megbízatása nem lenne célszerű. A Bécsbe összehívott magyar főurak is beleegyeztek Eleonóra Magdolna régensi kinevezésébe, azzal a feltétellel, ha az anyakirályné a Magyar Kancellária mellett egy magyar tanács segítségével kormányoz, valamint tiszteletben tartja a rendek kiváltságait és szabadságjogait.²³

Az esztergomi prímás-érsek, Keresztély Ágost szász-zeitzi herceg sem volt meggyőződve Eleonóra Magdolna régensségének törvényes voltáról, és úgy nyilatkozott, hogy a nádort nehéz kihagyni az ország kormányzásából, többek között azért, mert I. Lipót komoly befolyást biztosított neki.²⁴ Eleonóra Magdolna régenssége végül nem volt érdemi hatással Magyarország kormányzatára: az ügyeket a leendő uralkodó távollétében is a titkos vagy kis minisztertanács intézte, rendszerint Trautson János Lipót főudvarmester vezetésével.

A Károly Bécsbe érkezése előtti időszakkal azonban nemcsak a régensi intézmény miatt érdemes foglalkoznunk, hanem azért is, mert a leendő magyar

²⁰ LUKINICH (1925), 116.

²¹ A levél szövegét közli LUKINICH (1925), 317–318.

²² Fraknó, 1711. április 18. Közli LUKINICH (1925), 318–319.

²³ Bécs, 1711. május 7. Közli LUKINICH (1925), 361–366.

²⁴ BARCSAY (2002), 178.

uralkodó ekkor nyilatkozott először az új alattvalóihoz főződő viszonyáról. Wratislawnak 1711 nyarán küldött egyik levelében például a magyarországi felkelés szerencsés lezárásával kapcsolatban megjegyezte: érdemes lenne a nyugalom érdekében tartózkodni attól, hogy a forró fejű magyarokat ingereljük, sőt azt is elismerte, hogy velük régebben lekezelően és túl keményen bántak. Ezt a maga részéről el szeretne volna kerülni, és a kancellárt is arra intette, hogy minden lehetővé kövessen el az egyenetlenségek elsimítására.²⁵ Amikor pedig az anyakirályné elküldte neki a szatmári megállapodást megerősítés végett, aláírta ugyan a szöveget az előterjesztett formában, de sérelmezte, hogy az udvar utólag módosított a megállapodás szövegén, mert bár a magyar urak Bécsben hozzájárultak ehhez, de az utólagos változtatással nemcsak a Pálffy Jánosnak adott teljhatalmú megbízás szenvedett sérelmet, hanem az udvar szavahihetőségén és megbízhatóságán is csorba esett. Emlékeztette továbbá anyját, hogy korábbi leveleiben kinyilvánította: a Magyar Királyságot a többi tartományával azonos módon, lehetőség szerint minden alattvalója meglegedésére kívánja kormányozni és védelmezni.²⁶

Anyjának a magyarok szimpátiájának megnyerését célzó javaslatokat is megfogalmazott. Mivel a felkelés legfontosabb okait a német katonaság visszaélései, valamint egyes bécsi miniszterek lekicsinylő és elnyomó politikája szolgáltatta, ezeket a visszaéléseket gyökerestül kell kiirtani, a magyarokat nem mint legyőzötteket, hanem mint leghűségesebb alattvalókat kell kormányozni, jogaikat pedig tiszteletben kell tartani. Azért pedig, hogy ezek ne csak üres szavak maradjanak, ki lehetne választani az ismertebb magyarok közül néhányat bizonyos politikai feladatokra, de csak elővigyázatosan, nehogy befolyásukat rosszra fordítsák. Fel lehetne állítani továbbá magyar csapatokat, amelyeket szintén kellő elővigyázatossággal lehetne bevetni. Végül pedig a Habsburg-ház érdekeit nem megsértve a magyarok minden lehetséges kiváltságát és szabadságát meg kellene erősíteni, így megteremtve a királyság nyugalmát.²⁷ A megfogalmazott javaslatok komolyságát mutatja, hogy a kinevezendő titkos tanácsosok listájára több magyar név is felkerült: a tényleges tanácsosok negyvenöt fős jelöltjei közé Esterházy Pál nádor és Illésházy Miklós magyar kancellár, a másfél száz tiszteletbeli tanácsosjelölt közé pedig Erdődy György országbíró és Pálffy Miklós főlovászmester, a magyarországi hadak főparancsnokának bátyja. A listán pedig további helyeket is fenntartottak később megnevezendő magyarok számára.²⁸

Károly Bécsbe érkezése után sem feledkezett meg arról, hogy gesztust gyakoroljon a magyaroknak: a koronázást előkészítő, 1712. február 18-i bécsi konferencián például elfogadta azt a javaslatot, hogy pozsonyi tartózkodása

²⁵ Barcelona, 1711. augusztus 1. Közli LUKINICH (1925), 566.

²⁶ Barcelona, 1711. július 20. Közli LUKINICH (1925), 569.

²⁷ Károly levelét idézi KALMÁR (1989), 49., 17. jegyzet.

²⁸ KALMÁR (1989), 46.

alatt végig magyar ruhát viseljen.²⁹ Azonban a szimbólumoknak is megvan a maguk sorsa, ezt jól mutatja P. Engelbert és Lányi Pál naplójának összevetése: míg a morvaországi szerzetes nem felejtette el megörökíteni, hogy Károly vörös színű magyar nemzeti öltözékben jelent meg a rendek előtt,³⁰ addig Lányi naplója nem vett tudomást az uralkodónak erről a szimbolikus tettéről. Károly az országgyűlés megnyitása előtt egy ennél lényegesen fontosabb cselekedetet is végrehajtott: március 30-án végleg ratifikálta a szatmári megegyezést, ezzel adva jelét szavahihetőségének a magyar politikai elit felé.³¹

III. Károly tehát azzal, hogy jóváhagyta anyja régensi kinevezését az uralkodóház érdekeinek megfelelően, jelentősen csorbította a nádor hagyományos jogát az uralkodó távollétében a magyarországi helytartói feladatok ellátására, másrészt viszont számos tanújelét adta annak, hogy a magyarokkal való békés viszonyra törekszik, és elődeinél is nagyobb engedményeket kíván tenni e békés viszony fenntartására. Azonban nemcsak Károly, hanem a magyar rendiség képviselői is új fejezetet kívántak nyitni Károly trónra lépésével, ennek legmegfelelőbb kifejezésére pedig az országgyűlés megnyitása és az új uralkodó fogadása szolgált.

Az 1712. május 19-én Wolfsthalnál³² a magyar határhoz érkező uralkodót Csáky Imre fogadta. A kalocsai érsek beszédében kiemelte, hogy Károly uralmának kezdetével Magyarország vágyott boldogságának csúcsára jutott, a boldogságot a tengeren és szárazföldön győzelmet arató Károly hozta el, míg a lázadók csak pusztulást és halált okoztak az országnak. A terjedő pestis sem más, mint Isten büntetése a bűnök miatt. Károlynak, a béke fejedelmének megérkezésével azonban új korszak kezdődik az ország történetében.³³

Mikor az uralkodó átlépte a magyar határt, a nádor, a primás-érsek, valamint a személynök vezette küldöttség fogadta, és az erre a célra felállított sátorba kísérte. A sátorba belépő uralkodót Keresztély Ágost köszöntötte. Beszédét két verzióban közli Lányi Pál: az egyiket hallás után írta le, a másikat pedig mintegy két héttel később diktálták le a rendeknek. A primás is egyértelműen kihangsúlyozta, hogy Károly Magyarországra mint örökös királyságába érkezett, őt már a határon uralkodóként fogadták. Keresztély Ágost is a szerencsétlen és elpusztult országról beszélt, amely számára az uralkodó hoz áldást. A beszéd két változata között azonban van egy lényeges eltérés, ugyanis csak a hallás után leírt szövegben szerepel az a kívánság, hogy az uralkodó őrizze meg a rendek jogait, kiváltságait és ősi szokásait.

²⁹ BARCSAY (2002), 203.

³⁰ P. Engelbert naplója, pag. 73. A Johann Christian Lünig által közölt leírás is megemlíti az uralkodó öltözékét, eszerint Károly magyar ruhát viselt, magyar felöltővel és fejedővel, drágakövekkel ékesített tolldísszel és szablyával. LÜNIG (1719–1720), II., 61.

³¹ BARCSAY (2002), 61.

³² A helység neve Lányi Pál naplójában következetesen Wolfsdorfként szerepel.

³³ THURY (1903–1904), I., 410–411.

Lehetséges, hogy Lányi „hallotta bele” ezt a kitételt a primás szövegébe, de az is lehet, hogy a beszéd lediktálásakor már nem volt időszerű a kiváltságok hangsúlyozása, hiszen ekkor már túljutott az országgyűlés a koronázási hitlevél körül folytatott vitán. A beszéd mindkét változatában kinyilvánítja azonban Keresztély Ágost a rendeknek azt a szándékát, hogy együtt munkálkodnak az uralkodóval az ország sorsának jobbra fordításában.

Károly a primás beszédére „fenséges nyugalommal” felelt, de ebből Lányi a nagy tolongásban csak annyit értett, hogy „kegyelmességét, nem csak királyi, hanem édes atyai jóvoltát is ígérte az egész Statusoknak”.³⁴

Pozsonyba érkezvén a városi magisztrátus fogadta az uralkodót, a jegyző pedig beszédet is mondott. Ő is békét hozó uralkodóként (*rex pacificus*), és a klérusnak a várban elmondott köszöntőbeszéde is a béke, valamint a köznyugalom megteremtőjeként köszöntötte Károlyt.³⁵

A beszédek másnap folytatódtak: a várban rendezett audiencia elején Illésházy Miklós magyar kancellár mondott beszédet, melyben az uralkodónak azt az óhaját emelte ki, hogy az összehívott országgyűlésen megkoronáztassa magát, valamint az országban békességet teremtsen. Az uralkodó ezután újabb beszédet intézett a jelenlévőkhöz, és ennek szövegét ismerjük is. Ebben az elhunyt József császár közvetlen utódának, valamint Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia és a magyar koronához tartozó részek kétségtelen örökösének (*indubitus haeres*) nevezte magát, és kifejezte azt a szándékát, hogy régi szokás szerint átvegye a Szent Koronát, valamint megteremtse a köznyugalmat, és a hitlevélben megerősítse a rendi kiváltságokat és szabadságjogokat. A 27 éves Károly újra kifejezte azt a szándékát is, hogy a magyaroknak nemcsak örökös királya, hanem szerető atya is lesz.³⁶

Az uralkodó fogadásánál tehát a legfőbb rendi méltóságok egyrészt hangsúlyozták Károly örökletes jogát a magyar trónra, ezzel kifejezve a magyar rendiségnek azt a szándékát, hogy az 1687. évi II. törvénycikket és a szatmári megegyezést tiszteletben tartva elismerik a Habsburgok férfi ágának örökösödését, másrészt pedig hangsúlyozták, hogy ezért cserébe a békesség megteremtését várják. Ha hihetünk Lányinak, Keresztély Ágost első beszédében kifejezetten a rendi szabadságjogok megerősítése is felbukkant. Károly üzenete is világos: ő a magyar trón megkérdőjelezhetetlen ura, aki azonban tiszteletben tartja az ország szokásait, beleértve a koronázás szükségességét. Minden adott volt tehát, hogy a szatmári kompromisszum gyakorlati megvalósítása megkezdődjék.

A beszédekkel kapcsolatban érdemes még megjegyezni, hogy azok a korábbi szokásoknak megfelelően hangzottak el: az uralkodóval történő kom-

³⁴ THURY (1903–1904) I., 411–412.

³⁵ THURY (1903–1904), I., 412–413.

³⁶ THURY (1903–1904), II., 1–3. BARCSAY (2002), 106–111. A Habsburg uralkodó mint népei atya topozsról: KALMÁR (1997), 54.

munikáció nyelve a latin volt, ez alól csak a magyar kancellár magyar nyelven elmondott beszéde jelentett kivételt.³⁷

1. 2. Az első erőpróba: a koronázási hitlevél – a rendi dualizmus szimbóluma

Károly jogát a magyar trónra tehát senki sem kérdőjelezte meg a rendek közül. Még az uralkodó megérkezése előtt, a május 4-i ülésnapon kitűzték a koronázás időpontját az 1687. évi II. törvénycikk értelmében. P. Engelbert naplója szerint az uralkodó már május 12-ét szerette volna kijelölni a koronázás időpontjának, az alsótáblán végül későbbi időpontban, Szentháromság vasárnapjában állapodtak meg, amely 1712-ben május 22-ére esett. Mind szerzetesünk, mind pedig Lányi Pál azzal indokolja a kései időpontot, hogy a rendek így akartak maguknak elég időt biztosítani a koronázási hitlevél elfogadására.³⁸ Erre Bécsben is felkészültek: a koronázást előkészítő konferencia azt javasolta, hogy ne teljen el sok idő az uralkodó pozsonyi bevonulása és a koronázás között, így a rendeknek az uralkodó proposíciói és a koronázás előkészítése mellett nem lesz idejük mással (a hitlevéllel és egyéb sérelmekkel) foglalkozni.³⁹

A koronázási hitlevél a magyarországi közjogban a választási feltételek csökevényeként maradt fent és rokonítható többek között a német-római császár választási kapitulációjával is. Mohács után először II. Ferdinánd 1622-ben kiadott hitlevele került be a magyar törvények közé,⁴⁰ ezt követően tekintettek rá a rendek úgy, mint a koronázás előfeltételére. Mivel pedig a koronázás általában *vivente rege*, tehát még az előző uralkodó életében megtörtént, a megkoronázott utód diplomáját a trónralépést követően cikkelyezték be: III. Ferdinánd 1625-ben kiadott hitlevelét 1638-ban, I. Lipót 1655. évi diplomáját pedig 1659-ben. Az is szokássá vált, hogy a hitlevélre esküt tegyen a király, mely szintén nem magyar sajátosság, többek között Lengyelországban is így volt.⁴¹

A magyar rendek ugyan 1687-ben hozzájárultak a fiági örökösödéshez, de ragaszkodtak ahhoz, hogy a koronázásra csak a hitlevél elfogadása után kerüljön sor.⁴² Ezt az 1687. évi I. törvénycikkben kifejezetten Józseffel kapcsolatban, a II. törvénycikkben pedig általánosságban is kinyilvánították.⁴³ Ahogy látni fogjuk, ezt 1687-ben mégsem sikerült elérniük, ezért 1712-ben még inkább szerettek volna a törvény betűjének érvényt szerezni. Az pedig, hogy az országgyűlés több mint két hetet biztosított magának a hitlevél elfo-

³⁷ Az országgyűlés nyelvéről: SZIJÁRTÓ (2005), 132–135.

³⁸ P. Engelbert naplója, pag. 66., THURY (1903–1904), I., 403–404.

³⁹ BARCSAY (2002), 202.

⁴⁰ 1622. évi II. törvénycikk CIH 1608–1657, 174–182.

⁴¹ SZIJÁRTÓ (2005), 197–201.

⁴² FRAKNÓI (1922), 35–36.

⁴³ CIH 1657–1740, 330–334.

gadására, jól mutatja: a rendek készültek rá, hogy kemény harcot kell vívniuk az udvarral annak szövegéről.

Az 1687. évi koronázási hitlevél ugyanis jóval rövidebb volt, mint Lipót 1657-es diplomája, ráadásul a szöveg és ezzel összhangban az eskü is tartalmazott egy korábban nem szereplő kitételt, melyet a jogtörténet revíziós klauzulának nevezett el. Ez így hangzik: „*prout super eorum usu et intellectu regio et communi statuum consensu diaetaliter conventum fuerit*”, azaz az uralkodó megerősíti az ország törvényeit és szokásait, „*miként azoknak használatát s értelmét a király és a karok közegyezőssel országgyűlésileg megállapították*”.⁴⁴ Ez pedig nemigen jelenhetett mást, mint hogy az ország törvényei és kiváltságai többé nem állnak vitán felül, hanem ezentúl az uralkodó és az országgyűlés közös megegyezésének eredményétől függnének.

A revíziós klauzula betoldásának igénye Bécsben már az 1687. évi országgyűlés előkészítésekor felmerült, hogy ezzel jogi lehetőséget teremtsenek a rendi alkotmánynak a tervezett új kormányzati rendszerrel összhangban történő felülvizsgálatára. A módosított szöveget azonban nem terjesztették a koronázás előtt az országgyűlésre, nehogy az ebből támadt bonyodalmak késleltessék József főherceg megkoronázását. A magyar urak közül néhányan, a primásnak, a nádornak, a személynöknek és az alsótábla néhány tagjának megmutatták az új szöveget. Esterházy nádor azt javasolta, hogy olyan kiegészítéssel kerüljön be a klauzula a diplomába, amely világossá teszi, hogy az esetleges revízió csak a homályos vagy kétértelmű törvényekre vonatkozik, és a záradékot alkalmazzák már a következő országgyűlésen. Ez a javaslat végül nem került be a szövegbe, és Lipótnak sikerült elérnie, hogy sem a hitlevelet, sem pedig az esküt ne tárgyalja az országgyűlés a koronázásig. Így József a december 9-i koronázáson a rendek hozzájárulása nélküli szöveget mondta el, amely tartalmazta a revíziós klauzulát. Sőt az országgyűlésnek a koronázás utáni tiltakozását figyelmen kívül hagyva az 1687. évi I. törvénycikkbe utólag betoldották a revíziós klauzulát, a hitlevél végleges szövegét pedig nem közölték a rendekkel.⁴⁵

Az 1712. május 11-i ülésen vita támadt az alsó- és felsőtábla között a diplomáról, végül hosszas huzavona után a felsőtábla engedni kényszerült: a főrendek úgy nyilatkoztak, hogy az alsótáblára bízzák a diploma szövegének megállapítását.⁴⁶ Lányi tanúsága szerint mégis csak az uralkodó megérkezése előtti napon, május 18-án tárgyalták újra a kérdést. Az alsótábla ekkor azt kívánta eldönteni, hogy visszatérjenek-e a lipóti diploma szövegéhez, vagy az annál jóval rövidebb józsefit válasszák. Szavazásra is sor került, melynek az lett az eredménye, hogy elfogadták a józsefi diplomát, de az 1687. évi

⁴⁴ CIH 1657–1740, 332–333.

⁴⁵ FRAKNÓI (1922), 33–56.

⁴⁶ BARCSAY (2002), 118.

betoldás nélkül, mert arra, úgymond, akkor József kiskorúsága miatt volt szükség, a felnőtt Károly diplomájából azonban ki kell hagyni. Ez mindenképpen kompromisszumos megoldásnak tekinthető: a rendek tudták, hogy az udvar nem térne vissza az 1687 előtti állapothoz. Még komolyabb önmérsékletre (vagy túlzott optimizmusra) utal azonban, hogy a felsőtábla kérése ellenére ezt a döntésüket sem közölték, hanem úgy nyilatkoztak, hogy megvárják az uralkodó propozícióit, hátha abban szó lesz a hitlevélről.⁴⁷

A Károly megérkezése utáni napon rendezett audienciát követően ki is hirdették a propozíciókat, ebben azonban a várakozással ellentétben nem került elő a diploma szövege. Ezért az alsótáblai rendek azt kérték a primás-érsektől és a személynőktől, hogy hozza el számukra az uralkodó diplomájának másolatát. Ők ezt, félve a várható konfliktustól, nem vállalták, de az is lehet, hogy már korábban értesültek a diploma tartalmáról.⁴⁸ Más megválasztott követek végül a következő napon meghozták a másolatot a felsőtáblának, ez pedig továbbította azt az alsótáblai rendeknek. Az alsótábla a diplomát ünnepélyes keretek között, felállva és a *Veni Sancte Spiritus* szekvenciát mondva fogadta. Az ünnepélyes hangulat azonban nem tartott sokáig, mert amikor Meskó Ádám felolvasta a szöveget, kiderült, hogy az megegyezik I. József 1687-ben elfogadott diplomájával, ráadásul tartalmazza a revíziós klauzulát. Ezután szavazásra került a kérdés az alsótáblán, ahol mindegyik rendi csoport támogatva azt a javaslatot, hogy vagy kerüljön ki a sérelmezett szövegrész a diplomából, vagy pedig, ha ez az idő rövideje miatt nem lehetséges, kerüljön bele a szövegbe egy olyan záradék, mely ezt a kitételezt érvényteleníti.⁴⁹ A döntést közölték a felsőtáblával, a primás-érsek és a nádor pedig az uralkodó elé terjesztette az ügyet. Károly megígérte, hogy orvosolni fogja a rendek sérelmét. A következő napon sor került a koronázásra. Így mégsem sikerült a rendeknek az a törekvése, hogy az eskütétel előtt változtassanak annak szövegén és a hitlevélen.

A kérdés az 1712. évi tárgyalásokon nem is került elő többet, végül azonban Károly az 1715. évi dekrétumban az 1687. évi állapothoz képest két engedményt is tett a rendeknek. Először is a II. törvénycikkkel bekerült a törvények közé a koronázási hitlevél, melyet szövege szerint „még szerencsés megkoronáztatásunk előtt” kaptak meg a rendek. Ez, mint láttuk, tulajdonképpen meg is felelt a valóságnak. A revíziós klauzulát végül benne hagyta az uralkodó, de a dekrétum következő, III. cikkelye „bővebb kijelentést” tett az utódlásról és az uralkodásról. Ebben Károly egyrészt nyomatékosította a Habsburg férffiág magszakadása esetén az 1687-ben is törvényileg garantált királyválasztó

⁴⁷ THURY (1903–1904), I., 408–409, BARCSAY (2002), 122.

⁴⁸ BARCSAY (2002), 123.

⁴⁹ „voxok szedettek, azok pedig mindenik táblától egyaránt adattak.” THURY (1903–1904), II, 7. Ez azért érdekes, mert május 18-án a klérus táblája József diplomájának elfogadása mellett szavazott.

jogot, másrészt biztosította a rendeket arról, hogy Magyarországot csak az országgyűlés alkotta törvények szerint kormányozza, végül kijelentette: a revíziós klauzulát nem fogja arra használni, hogy más tartományok törvényeit vezesse be Magyarországon.⁵⁰ Az 1715. évi III. törvénycikk pedig már az 1712. évi dekrétumtervezetben is szerepelt (ott még II. törvénycikként),⁵¹ tehát ez az engedmény az az évi tárgyalások eredményeként született.

Így végül az országgyűlésnek mégis sikerült engedményeket elérnie. Kétségtelen tény, hogy az eskü szövegében benne maradt a revíziós klauzula, ez azonban, az 1687. évi gyakorlattal ellentétben a hitlevél részeként került be a dekrétumba, a hitlevélről viszont, mint láttuk, kijelentette az uralkodó, hogy azt a koronázás előtt adta ki. Tehát a rendek elvben fenntartották azt a jogukat, hogy a hitlevél a jövőben is a koronázás előtti alku tárgyát képezze. Másrészt a III. cikkellyel bekerült a dekrétumba az Esterházy nádor által 1687-ben már javasolt megszorító kitételhez hasonló kijelentés, mely a klauzulával történő esetleges visszaéléseket volt hivatva kivédeni. A dekrétumra ugyan nem tett esküt az uralkodó, de ugyanúgy ellátta aláírásával és pecsétjével, mint a hitlevelet.

Másrészt viszont a józsefi diploma gyakorlatilag változatlan kiadásával⁵² Károly fenntartotta az udvarnak azt az álláspontját, hogy a királyválasztás 1687. évi feladásával új fejezet kezdődött a Habsburg-dinasztia és a magyar rendek viszonyában. A diploma szövege a további évtizedek során ugyan változott, elsősorban a nőági örökösödés 1723. évi becikkelyezése miatt, de ezekben is a József diplomájában található biztosítékok olvashatók. A diploma „fiktív változatlansága” az udvar részéről az örökös királyság szimbólumává vált.⁵³

A szövegben természetesen 1687 után mindig szerepelt az ellenállási záradék érvénytelensége is,⁵⁴ melynek szintén szimbolikus jelentősége volt. Az Aranybulla záradékát, melyet 1231. évi megújítása ebben a formában már nem is tartalmazott, Werbőczy Tripartituma emelte be a köztudatba, mint

⁵⁰ CIH 1657–1740, 428–436.

⁵¹ HHStA Hungarica Comititalia 1707–1712, Fasc. 403, Konv. A, fol. 7^v–8^r. (=MOL X W798)

⁵² A P. Engelbert naplójában közölt józsefi hitlevélszöveg (pag. 108–113) két pontja nem szerepel Károly 1715-ben becikkelyezett diplomájában. „Másodszor, hogy a korábban említett jelenlegi hispániai király úrnak felséges fiúörökösei, tudniillik Magyarország és részeinek jövőbeli királyai Magyarországon vagy annak szomszédos tartományaiban személyesen is jelen lesznek. [...] És mindezeket pedig őfelsége még koronázása előtt méltóztatik elfogadni, saját nevével kiadott megerősítő levelét megszilárdítja, az uralkodás átvételének idejétől ezen ország általános rendelkezéseibe bevezeteti és nyilvánossá téteti”. Az előbbi a megváltozott politikai helyzet és főleg Károly gyermektelensége miatt nem is lett volna értelmezhető, az utóbbit pedig a törvénytörvénybe kerülés garantálta.

⁵³ SZIJÁRTÓ (2005), 200–201.

⁵⁴ „kizárva mégis s félretéve üdvözült II. András király 1222. évi decretuma 31. cikkének e képpen kezdődő záradékát: »quodsi vero nos« e szavakig: »in perpetuum facultatem«...” CIH 1657–1740, 433.

az uralkodó elleni általános fellépés jogi biztosítékát.⁵⁵ Ez természetesen a Habsburg uralkodók értelmezésében 1687 előtt sem törvényesítette a velük szembeni fegyveres felkeléseket, a záradék érvényvesztése azonban azt szimbolizálta az udvar számára, hogy a trónra lépett uralkodóval szemben törvényesen már semmilyen módon nem lehet fellépni. A rendek nem hivatkozhatnak politikai ellenállásukkor egy, a fejedelem felett álló, isteni eredetű és az alattvalók igazságérzete által is értelmezett jogrendre.⁵⁶ A szatmári kompromisszum talaján álló magyar rendiség természetesen nem fogadta el ezt az értelmezést, és a továbbiakban is megmaradt a *tractatus diaetalis* megközelítésénél. Az ő szemükben az uralkodót ezután is kötötte a rendi alkotmány rendszere, a koronázás aktusa pedig az örökös királyság korában is ennek kifejezésére szolgált.

1. 3. A koronázás – az uralkodó elfogadásának szimbóluma

III. Károly 1712. május 22-i koronázásával kötetünkben önálló tanulmány foglalkozik, ezért az alábbiakban csak abból a szempontból vizsgálom a kérdést, hogy milyen jelentéseket hordozott a magyar rendek politikai értelmezésében a szatmári kompromisszum után történt koronázási aktus. Ennek megértéséhez egy kicsit vissza kell lépniünk az időben, hogy lássuk: hová jutott el a koronázás értelmezése az örökös királyság intézményének első „élesben” történt alkalmazásáig.

A bécsi udvar és a magyar rendiség I. Ferdinánd uralkodása óta mást értett királyválasztáson és királykoronázáson. Az örökösödési szerződésekre hivatkozva már Ferdinánd örökös királyságként tekintett Magyarországra, ezért mindent elkövetett annak érdekében, hogy a trónt a primogenitura általános gyakorlatával összhangban ő is elsőszülött fiának, Miksa főhercegnek biztosítsa. Mivel a magyar rendek sem a dinasztikus szerződéseket, sem az uralkodó végrendeletét, de még a váradi békét sem tekintették magukra nézve kötelező érvényűnek, ezért Ferdinánd egy részüket megnyerve, törvényben kívánta biztosítani dinasztíája számára a magyar trón elsőszülöttségi jogon történő öröklését. Ezt szolgálta az 1547. évi nagyszombati országgyűlés V. törvénycikke, mely kimondta, hogy „az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették az összes rendek és karok annak, ha Magyarországon marad, nem kisebb hűséggel, ragaszkodással és tisztelettel fognak engedelmeskedni, mint magának Ő felsége személyének.”⁵⁷ Az uralkodó később a magyar tanács egyes tagjainak rábeszélésével a szokásjogba kívánta becsempészni az

⁵⁵ HASSELSTEINER (1974), 131–133, felekezeti összetevőire BENDA (1970), 420–427.

⁵⁶ SZIJÁRTÓ (2005), 202.

⁵⁷ CIH 1526–1608, 192.

elsősültségi örökösödést. Formálisan azonban 1687-ig sem ő, sem pedig utódai nem tudták elérni a királyválasztás eltörlését, így azt más európai példából okulva megkísérelték pusztán királyelfogadásnak tekinteni. A magyar rendek viszont továbbra is *választásról* beszéltek, még ha az 1547 óta csak a Habsburg dinasztián belüli választásra szorítkozott is.⁵⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy az 1526 és 1687 közötti időszakban ennek a kérdésnek egy kivétellel nem volt gyakorlati jelentősége. Ez a kivétel Mátyás főherceg 1608. évi magyar királlyá választása volt, amikor a rendek nemcsak éltek a dinasztián belüli választás jogával, hanem komoly engedményeket is kicsikartak az uralkodótól.⁵⁹ A királyválasztás jogának fennmaradása így ezt az esetet leszámítva elsősorban szimbolikus jelentőséggel bírt: a rendek hozzájárulása nélkül nem léphetett uralkodó a magyar trónra. Ennek súlyával Bécsben is tisztában voltak, ha ez nem így lett volna, akkor nem tett meg volna mindent Lipót és környezete 1687-ben, hogy a Habsburg ház örökösödési jogát törvényben is garantálja.⁶⁰

Az 1687. évi II. törvénycikk alapvetően írta át a korábbi helyzetet. Ha a rendek fent kívánták tartani azt a jogot (vagy látszatot), hogy az ő hozzájárulásuk is szükséges az uralom átvételéhez, az *inauguratio*hoz, akkor ehhez az uralkodás megkezdése előtt a hitlevél (*diploma inaugurale*) mellett már csak a koronázást használhatták fel. Így a magyar rendiség szemében a királykoronázás a királyelfogadás szimbólumává vált.⁶¹

A pozsonyi királykoronázások szertartása néhány kisebb, de távolról sem jelentéktelen változást leszámítva a magyar tanács 1561. évi javaslatában megfogalmazottak szerint ment végbe. Ez a javaslat Miksa 1563. évi megválasztását és koronázását volt hivatott előkészíteni, mely az első *inauguratio* volt Székesfehérvár török kézre kerülése óta (I. Ferdinándot még Székesfehérváron koronázták, 1527-ben). Tehát a pozsonyi koronázások rendje a kezdetektől fogva nagyrészt változatlan volt.⁶²

A kisebb, de mégis nagy jelentőségű változások egyike az volt, hogy a nádor nem tette fel az egybegyűlteknak azt a kérdést, hogy kívánják-e a jelenlévő főherceget Magyarország királyává koronázni. A változás mögött komoly vita állt, melyet nem az országgyűlésen, hanem az 1712 februárjában tartott bécsi miniszteriális konferencián folytattak le.

A vitára az adott okot, hogy Seilern Frigyes udvari kancellár az 1687. évi II. törvénycikkre tekintettel nemcsak fölöslegesnek tartotta a nádor által fel tett kérdést, hanem az örökösödési törvénnyel kifejezetten ellentétesnek is. Ugyanígy ítélte meg a primásnak azt a kérdését, melyet a koronázás előtt, a

⁵⁸ PÁLFFY (2010a), 252–265.

⁵⁹ CIH 1608–1657, 6–43.

⁶⁰ Ennek részletei: FRANKÓI (1922).

⁶¹ VÖ. BARCSAY (2002) 267–269.

⁶² PÁLFFY (2010a), 333–338.

Pontificale Romanum⁶³ előírása szerint fel kellett tennie a trónörököszt bevezető asszisztens püspököknek: „Méltónak és alkalmasnak tartjátok-e őt erre a méltóságra?”⁶⁴

Keresztély Ágost azonban ragaszkodott hozzá, hogy válasszák szét a szertartás egyházi és világi részét, a liturgikus cselekményeknél pedig minden változtatást vagy kihagyást megengedhetetlennek tartott. A korabeli liturgikus felfogásra jellemzően ezt nemcsak azzal indokolta, hogy az asszisztens püspököknek feltűnhetne a módosítás, őt pedig ezért Róma felfüggeszthetné, hanem úgy gondolta, a változtatás az egész koronázás egyházi érvényességét is megkérdőjelezné. A formula megtartásáért cserébe megígérte, hogy beszédében többször is használni fogja az örökös király kifejezést. Esterházy nádor viszont hajlandó volt kérdése elhagyására, és ezzel Keresztély Ágost is egyetértett, mivel ez megítélése szerint a koronázás világi részéhez tartozott, még akkor is, ha korábban az egyházi szertartás során hangzott el.⁶⁵

Seilern régebbi ordók felkutatásával próbálta elérni, hogy a szertartásból a primás kérdése is kikerüljön, ez azonban nem sikerült neki: a koronázás egyházi része továbbra is a Pontificale Romanum előírásai szerint zajlott.⁶⁶ A szertartásból tehát csak a nádor háromszori kérdése került ki az örökös királyság intézményének bevezetése után.

Nem szűnt meg azonban a nádornak az, az előzőhöz hasonlóan a 16. század elejétől kezdve gyakorolt joga, hogy a koronázás aktusakor az esztergomi érsekkel együtt tegye az uralkodó fejére a Szent Koronát.⁶⁷ A nádor tehát a magyar rendiség képviselőjeként közreműködött az *inauguratióban*, szimbolizálva azt a rendi felfogást, hogy az uralkodó a rendek beleegyezésével és közreműködésével válik Magyarország királyává.

Az alábbiakban egy csokorba gyűjtöttem a szertartásnak azokat a szimbolikus mozzanatait, amelyekben a rendek kinyilvánították, hogy elfogadják Károlyt uralkodójuknak. Ehhez egyrészt Johann Christian Lünig munkáját használtam, amely általánosságban ismerteti a magyarországi koronázási szertartást,⁶⁸ majd beszámolót közöl Károly koronázá-

⁶³ A római egyház főpapi szertartáskönyve. Ez tartalmazza a királykoronázás egyházi szertartását is.

⁶⁴ „Scitis illum esse dignum, et utilem ad hanc dignitatem.” Mire az egyik asszisztens püspök ezt válaszolja: „Et novimus et credimus eum esse dignum et utilem Ecclesiae Dei, et ad regimen hujus Regni” (Megvizsgáltuk és hisszük, hogy méltó és alkalmas Isten Egyházának, és e királyságnak kormányzására). Pontificale Romanum, 105.

⁶⁵ Bartoniek Emma szerint a néphez intézett kérdés már Szent István koronázásakor is elhangzott, mert a szertartás a német gyakorlat átvétele volt. Itt a koronázást végző főpap tette fel a kérdést a népnek, hogy akarják-e a jelenlévőt királyuknak. I. Ferdinánd koronázásán pedig már biztosan a nádor tette fel a kérdést. BARTONIEK (1939) 34, 118.

⁶⁶ BARCSAY (2002), 196–200.

⁶⁷ PÁLFFY (2010a), 260–261.

⁶⁸ Nachricht von der Wahl und Krönung eines Königs in Hungarn, und was vor Ceremonien dabey observiret werden. LÜNIG (1719–1720), II. 45–60.

sáról.⁶⁹ Ezt kiegészítettem az 1712. évi koronázást részletesen bemutató egykorú kézirat adataival.⁷⁰

A koronázás szertartásának megszervezését az uralkodó Lünig szerint az ország egyik mágnására bízta. A koronázás szertartásakor a kard átadása után a nádor átveszi az esztergomi érsektől a koronát, majd háromszor kérdést intéz a jelenlévőkhöz: akarják-e azt, hogy a jelenlévő főherceget királlyá koronázzák. Ők háromszor mondják, hogy „Akarjuk!”. Mint láttuk, 1712-ben ez a kérdés már nem hangzott el, Lünig is csak a koronázás általános leírásánál említi. Itt azonban azt is hozzáteszi, hogy a rendek válasza valójában az uralkodónak tett eskü csökevénye, amelyben korábban hűséget és engedelmességet fogadtak királyuknak.⁷¹ A koronát azonban 1712-ben is az esztergomi érsekkel együtt a nádor tette Károly fejére. Az ezt követő intronizáció pedig a szertartás közben megjelenítette a magyar királyi udvart: a prímás trónra ültette az uralkodót és a jobbára állt, balján a kalocsai érsek, mellettük a püspökök, jobboldalt egy lépcsővel lejjebb a főlovászmester kivond karddal, a legalsó lépcsőn a főudvarmester, a lépcső alján pedig jobb oldalon a királyságok öt zászlaja, valamint a magyar herold helyezkedett el, bal oldalon pedig a főkamrás, a királyi jelvények és a másik öt zászló.⁷² A felcsendülő *Te Deum* alatt a nép a nádor jelére kiáltotta az „éljen a király”-t. Amikor a mise folyamán (a *Sanctus* alatt) a kalocsai érsek levette az uralkodó fejéről a koronát, azt a nádornak adta át, aki az áldozás után tette azt vissza Károly fejére.⁷³

A koronázás után az uralkodó a ferences templomba ment, hogy az előre kiválasztott nemeseket lovaggá üsse, ezt követte egy távolabb felállított emelvényen az eskü letétele. Majd a koronázási dombon elvégzett kardvágások után az uralkodó és kísérete visszament a várba. Ezután kezdetét vette a koronázási lakoma. Az uralkodó a lakománál a Szent Koronával a fején és a koronázási öltözkében jelent meg, de az aranygyapjas rend láncát is viselte.⁷⁴ A korona az egész lakoma alatt a teremben volt. Az uralkodó asztalánál Miksa koronázási lakomájától kezdve először a spanyol etikett szigorú szabályai érvényesültek, így a kisszámú asztaltársaságba a magyar rendek részéről csak a koronázást végző esztergomi érsek került be. 1608-tól azonban, a magyar rendiség megerősödésével párhuzamosan már a nádor is helyet

⁶⁹ Ausführliche Beschreibung der prächtigen Crönung Kayzers Caroli VI zum König in Hungarn, de Anno 1712. LÜNIG (1719–1720), II., 60–69.

⁷⁰ Coronatio Caroli VI Imperatoris in Regem Hungariae Anno 1712. Krönungsakten 1712–1825 (=MOL X W 762) fol. 29^r–55^r. Az 1527 és 1712 közötti koronázások és koronázási lakomák leírásainak forráshelyeit közli PÁLFFY (2004), 1064–1097.

⁷¹ LÜNIG (1719–1720), II., 48.

⁷² Lásd PÁLFFY (2010a), 321–333. A zászlókról és a koronázáson betöltött szerepükről: PÁLFFY (2010b), 17–52.

⁷³ HHStA Hungarica Specialia Fasc. 269, fol. 42^v–43^r.

⁷⁴ HHStA Hungarica Specialia Fasc. 269, fol. 49^r.

kapott az uralkodói asztalnál, 1618-tól pedig a kalocsai érsek is megjelent.⁷⁵ Ez így volt 1712-ben is, ekkor rajtuk kívül a pápai nuncius és a velencei követ ült még az uralkodó asztalánál.⁷⁶

A koronázáson a vörös, fehér és zöld nemzeti színösszeállítás volt az uralkodó, így például a P. Engelbert naplójában is közölt szertartásrend megjegyzi, hogy a Szent Mihály templomból a ferencesek templomába vezető úton a menet egy vörös, fehér és zöld posztóval fedett fahídon kelt át,⁷⁷ de a koronázási eskühöz felállított emelvény és a koronázási domb is nemzeti színű textíliával volt lefedve.⁷⁸ A lakoma alatt a népnek megsütött ökör viszont Lünig leírása szerint a koronázás előtti napon, levágása előtt császári fekete-sárga színű szalagokkal és koszorúkkal volt feldíszítve.⁷⁹

Természetesen szintén a magyar rendiségnek az uralkodó *inauguratio*jában játszott szerepét mutatja az is, hogy mind a koronázás szertartásán, mind pedig az azt követő lakomán minden feladatot magyar nemesek végeztek: ők vitték az uralkodói jelvényeket, ők szórták a pénzt a népnek, ők teljesítették az ajtónállói feladatokat, és a lakomán is ők szolgáltak fel.

Az uralkodó apostoli királyi címét az apostoli kereszt szimbolizálta, amelyet az intronizálást követően egészen a várba érkezésig, később pedig az úrnapi körmeneten és annak oktaváján az uralkodó előtt vittek. Az 1712. évi koronázási szertartás alkalmával ezt a fáradságos feladatot a fiatal, ekkor mindössze huszonnyolc éves Erdődy Gábor arbei választott püspök látta el.⁸⁰

A magyar rendiség tehát az 1687. évi II. törvénycikk életbelépése után sem mondott le arról a jogáról, hogy kinyilvánítsa beleegyezését az örökös király trónra lépéséhez. A koronázási hitlevél és az eskü mellett erre maga a koronázás szertartása szolgáltatta a legmegfelelőbb alkalmat.

1. 4. A rangsorrendről kialakult viták – a társadalmi és politikai erőviszonyok szimbólumai

A rangsorrendről 1712-ben kialakult viták főként a klérus tagjait érintették, ezért ezekkel részletesen a harmadik fejezetben ismerkedünk meg. Most tekintsük át, mit jelentettek általában a kor embere számára ezek a küzdelmek.

A rendiségen belüli sorrend, korabeli szóhasználatlaltal a *praecedentia* körüli viták a korszakban egész Európában megfigyelhetőek. A mára sokszor groteszk civakodások háttérében az a korabeli szimbolikus szemlélet áll, hogy a politikai, társadalmi stb. rangsorrend az egyes rendi ceremóniák során az

⁷⁵ PÁLFFY (2004), 1020–1037.

⁷⁶ HHStA Hungarica Specialia Fasc. 269, fol. 50^v.

⁷⁷ P. Engelbert naplója, pag. 52.

⁷⁸ HHStA Hungarica Specialia Fasc. 269, fol. 36^r–36^v.

⁷⁹ LÜNIG (1719–1720), II., 62.

⁸⁰ HHStA Hungarica Specialia Fasc. 269, fol. 54^v–55^v.

ülésrendben nyer kézzelfogható kifejezést, vagyis aki előkelőbb helyet foglal el egy politikai, társadalmi eseményen, az a rendi táboron belül is előkelőbb pozícióval rendelkezik. Johann Christian Lünig így foglalja össze a korabeli ember véleményét a társadalmon belüli hierarchiáról: „Az oroszán előbbre való, mint a farkas, a Nap előkelőbb, mint a Hold, a gyémánt értékesebb, mint a kristály. Az értelmes lények között az angyal megelőzi az embert, a szülő a gyermeket, az idős a fiatal, a feljebbvaló az alattvalót, már a Szentírás, vagyis az isteni rendelkezés alapján is. Hogy miért történik mindez, arra a természet és az értelem is szolgáltat magyarázatot. Minden teremtetett dolgot hasznossága alapján ítélnék meg, előnyei és hátrányai alapján, aszerint, hogy előmozdítja vagy károsítja a világ jólétét. A hasznosabb a kevésbé hasznos, a tartósabb a kevésbé tartós stb. elé kerül, az értelem pedig a dolgok e tulajdonságainak felismerése alapján állítja fel a sorrendet. Tehát mindenki, aki a dolgot éretten végiggondolja, belátja annak alapos okát, miért állítja az értelmes ember összehasonlítás alapján az egyik teremtményt a másik elé.”⁸¹ Jonathan Dewald pedig történészként így tekint a kora újkor emberének erre a szemléletére: „A társadalmi hierarchiába vetett hit rendkívüli módon ki tudta élezni a versenyt, mert abban a hierarchikus világban, ahol minden nemesi családnak valamelyest különbözött a státusa a másiktól, az egyes ember szükségszerűen csak a másik rovására juthatott előnyhöz. A 16–17. századi nemesség ezt a világfelfogást jellemző módon az elsőbbségi jog állandó tudatosításában: a körmenetek élén haladásban, a megbecsült hivatalok és a legjobb templomi helyek elfoglalásában látta megtestesülni. Ezeken az önmagukban sokszor elképesztően jelentéktelen, de a szereplők szemében rettentően fontos dolgokon nemzedékeken át folyhatott a küzdelem...”⁸² És ez a következő évszázadban sem volt másként.

De nem csak egyes nemesek vagy nemesi családok között dúlt elkeseredett harc az elsőbbségért, a kora újkori diplomácia is szolgáltat példákat a praecedentia-vitákra. A 16. és 17. században a Spanyol Királyság folytatott ádáz küzdelmet Franciaországgal a rangsorrendről. Ez a nemzetközi diplomáciai eseményeken a követek sorrendje közötti vitákban jelent meg. Mindaddig ugyanis, amíg Spanyolország területén több államalakulat működött, nem volt kérdéses Franciaország elsőbbsége az Ibériai félsziget királyságaival szemben. A nevezetes házasság és a reconquista lezárulása azonban megteremtette a lehetőséget az egységes Spanyolország létrejöttéhez, V. Károly császár spanyol királysága pedig megnyitotta az utat a rangemelkedésre. Nem csoda, hogy a katolikus királyok képviselői megkísérelték a későbbiekben is megőrizni a Károly uralkodása alatt megszerzett pozíciót, és a legkeresztényibb király követei előtti, közvetlenül a német-római császár

⁸¹ LÜNIG (1719–1720), I., 7.

⁸² DEWALD (2002), 115.

képviselői utáni helyet követelték maguknak a diplomáciai eseményeken. Ennek első megnyilvánulásai a trienti zsinat utolsó éveiben a spanyol és francia követek között lezajlott, néha a tettelegességig fajuló pozícióharcok voltak. A századvég franciaországi belpolitikai eseményei, a katolikus többség és a hugenotta kisebbség közötti háború ugyan egy időre a spanyol érdekeknek kedvezett, a Bourbon dinasztia trónra lépése után azonban ismét fellángoltak a viták.⁸³ Természetesen a vesztfáliai békekonferencia, közelebbről a münsteri tárgyalások során is előkerült ez a kérdés. A francia nagyhatalmi pozíció erősödését mutatja, hogy már a münsteri konferencia megnyitásán sikerült elérni a francia követnek a spanyollal szembeni elsőbbségét: ő vonulhatott be közvetlenül a pápa és a császár követe után a nyitóünnepségre. Emiatt a spanyol követ távol is maradt a ceremóniától.⁸⁴

A vesztfáliai tárgyalások másik helyszíne, Osnabrück sem volt mentes a pozícióharcoktól. Ezek közül a magdeburgi érsekség követének helye körül kialakult vita volt a legjelentősebb. Magdeburg egykor egyházi fejedelemség volt, ezért az egyháziak tábláján kívánt ülni, mivel azonban a 16. század folyamán szekularizálták, a katolikus fejedelemségek nem akarták elismerni ezt a jogát, és korábbi birodalmi gyűlési határozatokra hivatkozva megpróbálták kizárni a tárgyalásokból. A hosszadalmas küzdelem végül azzal az abszurd megoldással zárult, hogy a magdeburgi követ részére a világi és az egyházi fejedelmi tábla közé egy külön asztalt állítottak, ezzel jelezve a fejedelemség különleges státuszát.⁸⁵ Ilyen megoldással a magyar országgyűlésen is találkozni fogunk.

A politikai elit hatalmi reprezentációjának kitüntetett helyszínei voltak a királyi udvarok. Az egyes kiemelkedő események (koronázás, esküvő, temetés stb.) alkalmával rendezett ünnepségek kiváló alkalmat szolgáltattak a bel- és külföldi politikai szereplők rangsorrendjének látványos megjelenítésére. Különösen fontos szerepet töltöttek be ezek az események azokban az államokban, amelyek nem rendelkeztek önálló királyi udvarral, így a Magyar Királyságban is. Ahogy láttuk, itt a koronázás és az ahhoz kapcsolódó ceremóniák adtak alkalmat a reprezentációra: a továbbra is adományozott magyar udvari méltóságokon keresztül „virtuálisan” tovább élő, de ténylegesen a bécsi (rövid ideig a prágai) központ létrejötte miatt nem működő magyar királyi udvar ekkor ugyanis újra jelenvalóvá vált. Ez a magyar rendiség mellett a Habsburg uralkodók érdekeit is szolgálta: a tovább adományozott udvari tisztségek és a magyar királyi udvarnak a koronázások alkalmával történő újjáéledése a Szent Római Birodalom után rangban következő Magyar Királyság feletti Habsburg uralmat is reprezentálta.⁸⁶

⁸³ LEVIN (2002), 233–264.

⁸⁴ ROSSEAUX (2010), 21–54.

⁸⁵ BRUNERT (1998), LX–LXXVIII.

⁸⁶ PÁLFFY (2010a), 333–339.

Megjegyzendő, hogy a Magyar Királyság nemcsak a Habsburgok titulájában foglalt el előkelő pozíciót. Követének hagyományosan a Sixtusi kápolnában is megtisztelő helye volt, a szertartások alkalmával a császár (és ha a címet más személy viselte, a római király) után a francia uralkodó követe foglalt helyet. Ő utána jött volna a spanyol követ, aki azonban az előzővel való vitája miatt nem jelent meg. Ezután hagyományosan Aragónia, majd Portugália követe volt soron, őket követte Anglia és Skócia képviselője, ezután Szicília, majd Magyarország királyának követe. Navarra, Ciprus, Csehország, Lengyelország és Dánia uralkodójának képviselője csak ezután következhetett. Az osztrák főherceg követe csak jóval ezt követően, Velence, Bretagne, Burgundia és Bajorország (valamint hagyományosan a többi választófejedelem), után került sorra. Természetesen a 18. század elejére ez a sorrend a felekezetszerveződés és a politikai változások hatásai miatt már nem tükrözte a valós viszonyokat, a magyar királyi cím nemzetközi presztízsét azonban jól reprezentálja.⁸⁷

A magyar királykoronázás záró akkordjaként megrendezett lakoma is az uralkodóval együtt étkezők személyének és sorrendjük megállapításának procedúrájával – az alkalomhoz illően fogalmazva – tálcán kínálta a pozícióharcok megjelenítését. Ezekhez az alkalmakhoz kapcsolódóan legfőképp a nádor és az esztergomi érsek közti ülésrendi vitáknak lehetünk tanúi, a legfőbb magyar rendi tisztség 17. századi újbóli betöltése és politikai szerepének erősödése miatt ugyanis a nádor, mint láttuk, helyett kapott a koronázási lakománál, de csak a koronázást végző esztergomi érseknél kevésbé előkelő helyen, az uralkodótól távolabb. Bár ezen a 17. század első felének nádorai megpróbálták változtatni, a küzdelemből azonban végérvényesen a primás-érsekek kerültek ki győztesen – még az Esterházy nádorokkal szemben is meg tudták őrizni előkelőbb helyüket az uralkodó asztalánál. Az asztal körül szolgáló étekgótok személyének megállapítása azonban a 17. századtól a nádor kiváltsága volt, valamint ugyancsak biztosítani tudta magának azt a megtiszteltetést, hogy ő önthette az uralkodónak a kézmosó vizet a lakoma megkezdésekor. Az esztergomi érseknek csupán a kéztörölő kendő átadásának tisztsége maradt.⁸⁸

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a rendi gyűlések is az előzőekhez hasonló pozícióharcok színteréül szolgáltak.

A Szent Római Birodalomban is programszerűen az ülésrendről szóló csatározásokkal kezdődött a rendek tanácskozása,⁸⁹ a vesztfáliai békét követő első, egyben az ún. „örök gyűlés”⁹⁰ előtti utolsó, 1653. évi birodalmi gyűlés kapcsán pedig különösen sok vitáról van tudomásunk. Itt a császár még

⁸⁷ LÜNIG (1719–1720), I., 11–12.

⁸⁸ PÁLFFY (2004), 1037–1045.

⁸⁹ SCHINDLING (1991), 67.

⁹⁰ Vagyis az 1664-től állandóan ülésező birodalmi gyűlés (*Immerwärender Reichstag*).

személyesen volt jelen, ahogy néhány fejedelem is, a többiek azonban már követek útján képviseltették magukat. Ebből több bonyodalom származott. Természetesen a személyesen megjelent fejedelmek elsőbbséget követeltek maguknak a választófejedelmek követei előtt, és ez végül az uralkodó döntése értelmében meg is valósult. De már abból is vita támadt, hogy Ausztria, Salzburg és Bajorország követe lovon kívánta kísérni a császárt a bevonuláskor, míg a többieknek gyalog kellett volna az utat megtennie. Ezt a kérdést is az uralkodó oldotta meg, mégpedig úgy, hogy hordszéken vitette magát a tárgyalóterembe, így mindenki más csak gyalogosan kísérhette. A teremben az ülésrendet a rangsorrend értelmében és a viták elkerülése érdekében a következő módon állapították meg: a császár egy öt lépcsőfok magasságban elhelyezett trónon ült, jobbán Mainz, Bajorország és Brandenburg követével, de ők csak két lépcsőfok magasan ültek. Őket követte az osztrák, a burgund és a salzburgi követ, egy lépcsőfok magasan. Az uralkodó balján Pfalz, majd a többi fejedelem és fejedelmi követ. Trier képviselője az uralkodóval szemben felállított széken ült, egy ferdén felállított padon pedig Magdeburg és Lübeck követe. A grófoknak és a városi követeknek viszont csak a teremben lévő korláton kívüli állóhely jutott.⁹¹

Nem véletlen, hogy a vesztfáliai béke utáni birodalmi gyűlésen ilyen sok rangvitával találkozunk. A béke közismerten a korábbinál lazább függésbe hozta a birodalmi rendeket a császártól. Ez a német történetírásban sokszor túlhangsúlyozott „föderalizmus” azonban nemhogy kiküszöbölte volna, hanem egyenesen felerősítette a birodalomban meglévő hierarchikus viszonyokat. Ehhez társult a hűbéri rendszer továbbélése, mely ugyan az évszázadok során sok változáson ment keresztül, keretei azonban a 18. század közepéig csaknem érintetlenül maradtak.⁹²

Magyarországon az előbb tárgyaltakhoz hasonló praecedentia-viták a 17. század végétől bukkantak fel nagyobb mennyiségben, csúcspontjuk pedig a következő évszázad első évtizedeire tehető. Nemcsak az országgyűlésen, hanem a rendi politika minden szintjén tetten érhetőek, és a korabeli politikai elit egész spektrumát felölelték. Természetesen a vármegyei közgyűlés volt e küzdelmek egyik kiemelkedő színhelye, néhány, Wellmann Imre összegyűjtötte példa pedig jól mutatja, milyen érvek és érdekek csaptak össze e viták során. Zemplén megyében 1718-ban gróf Szirmay Tamás tornai főispán tiltakozott az ellen, hogy Tahy Károly leleszi prépost elsőbbséget követel vele szemben, noha ő a főispáni tisztség mellett még királyi tanácsos is. Tahy pedig hiába egyházi személy, csak a premontrei rend magyarországi helynöke alá rendelt prépost. Szirmay sikerrel járt beadványával, és mint látni fogjuk, az egyháziak egymás közti civakodásában is fontos érv lesz a joghatóság kérdése.

⁹¹ LÜNIG (1719–1720), I, 17.

⁹² Schnettger (2003), 182, 188.

Nemcsak a megyében, hanem az országos dikasztériumokban is tanúi lehetünk az elsőbbségért folytatott harcnak. Az 1710-es években gróf Batthyány Lajos és báró Patachich Boldizsár között hosszúra nyúlt praecedentia-vita alakult ki a Kancellárián. A probléma abban állt, hogy a gróf pusztán magasabb társadalmi állásánál fogva előbbre való-e a bárónál. Ezt a harcot még Batthyány nyerte, de néhány évvel később, a Helytartótanácsban gróf Zichy Károly és báró Meskó Ádám vitájában már a szolgálati idő döntött a báró javára.⁹³ A szolgálati idő vagy másképpen fogalmazva a kinevezési sorrend gyakran visszatérő érv a praecedentia-vitákban.

Az egyházi méltóságnak a világgal szembeni elsőségét, ahogy Szirmay Tamás esete is mutatja, néha felülírta az aktuális helyzet. Ezt bizonyítja Klimó György és gróf Csáky János példája is. Miután Klimó, még mint esztergomi kanonok és novi választott püspök a Helytartótanácsban 1746-ban tanácsosi kinevezést kapott, nem kisebb méltóságok, mint Esterházy Imre hercegprímás és gróf Pálffy János nádor fordultak a Kancellárián keresztül az uralkodónőhöz ügyében. Beadványukban azt kifogásolták, hogy mivel Csáky nem rendelkezik a tanácsban szavazati joggal, Klimó egyházi ember léte elsőbbséget élvez vele szemben. Nem nézhetik azonban tétlenül, hogy egy nemtelen származású, még ha címzetes püspök is, megelőzze az ország egyik legelőkelőbb származású családjának sarját. Ráadásul Csáky János atya, György, az örökösödési háborúban a trón védelmében harcolt,⁹⁴ ezért kéri az uralkodónőt, adja meg Csáky számára a szavazati jogot, hogy ezzel ősei nyomába léphessen, és tehetségét kamatoztathassa.⁹⁵

Az 1681. évi soproni országgyűlés során az uralkodó május 22-i bevonuláskor Batthyány Ádám és a nem sokkal később nádorrá választott Esterházy Pál között tört ki vita az elsőbbségért. A civakodás miatt a soproni bevonulás két órát késett, és ez nem nyerte el az uralkodó tetszését sem.⁹⁶

A fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy a praecedentia-vitáknak külön irodalma alakult ki korszakunkban, amelyben a kérdés szakértői gyakorlati tanácsokkal is el kívánták látni olvasóikat e viták kezeléséről. „Mivel a világon semmi más nem szül annyi viszályt, mint a praecedentia”, ezért Johann Christian Lünig egy csokorba szedte azokat a módszereket, amellyel ezek az összetűzések orvosolhatók. Útmutatója elsőként azt tanácsolja, hogyha nem sikerül a számunkra kedvező ülés helyet elfoglalnunk, fenyegetőzzünk azzal, hogy elhagyjuk a tárgyalás helyszínét. Ezzel a tanácskozással kedvező kimenetelét veszélyeztetjük, ez pedig ellenfelünket jobb belátásra térítheti. Lünig szerint ez a módszer már sokszor bevált.

⁹³ WELLMANN (1940–1941), 250–302.

⁹⁴ Vö. NAGY (1858) 83., 91. Ebben tetten érhető a kor egy másik fontos szemlélete is: a karrier építése során az elődök érdemeinek felhasználása. Vö. KHAVANOVA (2005), 1105–1129.

⁹⁵ Pozsony, 1744. július 16. MOL A 30 Nr. 539/1744.

⁹⁶ BÉRENGER/KECSKEMÉTI (2008), 95.

Nyilván a kevésbé bátraknak szánja azt a tanácsot, hogy kerüljenek el minden találkozási lehetőséget a vitás féllel, még olyan áron is, hogy betegséget színlelnek. A ravasz fondorlattól sem visszariadó vitázó félnek pedig azt a megoldást javasolja, amelyet a konstanzi zsinaton a lengyel követ tett a portugál kárára. Történt ugyanis, hogy a portugál követ Zsigmond császár jelenlétében az előkelőbb helyet foglalta el, mire lengyel társa megérkezett. Ő azonban ravaszul bizalmas beszélgetésbe elegyedett vele, és mikor a gyanútlan portugál felállt, ő hirtelen a helyére ült. Az erőszakos megoldás híveinek a fuldai apát és a hildesheimi püspök 1063. évi incidensét hozza fel példaként. A fuldai apát ugyanis e korai időben rendszerint a mainzi érsek melletti előkelő helyet foglalta el, amikor azonban abban az évben a császár és a fejedelmek a hildesheimi püspökség területén fekvő Goslarban gyűltek össze Pünkösöd ünnepére, a templomban a vita tettelegességbe, végül valószínűsége vérengzésbe torkollt. Hildesheim végül több halott árán ugyan, de megszerezte az elsőbbséget.

Végül Lünig a veszített helyzet okozta megaláztatás elkerülése érdekében a francia udvar által választott megoldást ajánlja. A spanyol örökösödési háború idején a franciáknak természetesen nem sok reményük volt arra, hogy a spanyolokkal szemben kivívott elsőbbségüket a bécsi császári udvarban is érvényesítsék, ezért mindig alacsonyabb rangú képviselőt küldtek, mint ellenfeleik. Így a vita kiegyezésére nem kerülhetett sor.

Az előbb felsorolt példák – az ellenfél lemeszárolásától eltekintve – azonban a vitás helyzeteknek csak időleges áthidalását kínálták, ezért Lünig valószínű megoldási javaslatokkal is szolgált. Az első az alternáció, amikor az előkelőbb pozíciót a vitás felek felváltva töltik be. Erre a birodalmi gyűlés több rendelkezése is szolgáltatót számára példát, többek között, amikor Salzburg és Ausztria felváltva elnökölt a fejedelmi táblán. A másik a vita sorsolással történő eldöntése, melyre Lünig nem hozott konkrét példát, csak több szerző művének szöveghelyét. A sorrendben a harmadik a megtisztelő feladatok egyenlő arányban történő felosztása, például amikor a liturgikus cselekmény alkalmával az egyik felet tömjénezik meg először, de a másikat hintik meg előbb szenteltvízzel, vagy az étkezőasztalnál az egyiknek szolgálják fel előbb az ételt, míg a másiknak töltenek korábban italt. Végül azt a megoldást javasolja, hogy a szemben álló felek egyszerre végezzenek minden cselekvést: egyszerre álljanak fel vagy üljenek le, egyszerre hajoljanak meg, és viselkedjenek egymással a lehető legudvariasabban. Erre a császár és a szultán követének 1700. decemberi találkozóját hozza fel példának, amikor is az oszmán követ hamarabb szállt le lováról, mint kollégája, de hogy emiatt ne szenvedjen hátrányt, emberei addig tartották a levegőben, amíg partnere le nem kászálódott a nyeregből.⁹⁷

⁹⁷ LÜNIG (1719–1720), I., 27–30.

Mint látni fogjuk, sok, Lünig által említett példát a magyarországi klérus is alkalmazott a rangsorrendről kialakult vitái alkalmával.

2. A vallásügyi viták – a konfesszionális rendiség megnyilvánulásai a 18. század első országgyűlésén

Az 1708 és 1715 között lezajlott országgyűlésen kétségtől a vallásügy tárgyalása keltette a legnagyobb indulatokat, és úgy tűnik, ez a kérdés foglalkoztatta leginkább a diéta résztvevőit. Hogy valóban ez volt-e a legtöbbet tárgyalt kérdés, arra a naplók statisztikai összevetése szolgálhatna megbízható adatokkal. Mivel a kutatás leginkább a protestáns Lányi Pál magyar nyelvű naplóját és Zsilinszky Mihály felekezeti szélsőségektől sem mentes feldolgozását használja az országgyűlés tárgyalásakor, ezért ez a kép szakirodalmunkban igen erősen él. Morvaországi szerzetesünk naplója is arról tanúskodik, hogy legalábbis 1712-ben a vallásügyi vita sokáig foglalkoztatta az országgyűlés alsótábláját, mindkét résztvevő csoport sorai között ma sokszor érthetetlen szenvedélyeket gerjesztve. Ez nem meglepő: az újabb kutatás is a késői konfesszionalizáció korszakának tarja a 18. század első felét, amelyben a katolikus felekezetszerveződés utolsó szakasza indult meg a török kiűzésének és a bécsi udvar intenzív támogatásának hatására. A konfesszionalizáció korának legfőbb ismérve, hogy minden felekezet az abszolút igazság birtokosának, a keresztény tanítás egyedül hiteles közvetítőjének, végső soron pedig az üdvözülés egyetlen útjának tartotta magát.⁹⁸ Ez természetesen minden érdemi kompromisszumot kizárt a felek között. Így a katolikus felekezetszerveződés szükségképpen a többi, Magyarország nagy részén elsősorban a két legjelentősebb protestáns felekezet, a református és evangélikus konfesszió kárára történt, de e két felekezetet is leginkább a katolikus többséggel szembeni védekezés hozta közös platformra.

„*Non datur status quintus*”, azaz nincs ötödik rend, szól az 1712. évi országgyűlés talán legtöbbet idézett mondata, mely május 20-án, az uralkodó megérkezése utáni napon hangzott el az alsótábla ülésén. Lányi beszámolója szerint ekkor Ráday Pál a *status evangelicus* nevében kért szót, ez ellen azonban a klérus tagjai hevesen tiltakoztak, mondván: a négy rend mellett nem létezik egy ötödik, protestáns rendi csoportosulás. Ezen az alsótábla annyira összevezszett, hogy az ülést nem is tudták folytatni.⁹⁹

A *status evangelicus* a Német-római Birodalom *Corpus Evangelicorum* politikai csoportosulásával mutat rokonságot. A birodalmi gyűlésen a két szemben álló fél, a katolikus többség, valamint a protestáns kisebbség a *Corpus*

⁹⁸ TUSOR (2008), 15.

⁹⁹ THURY (1903–1904), II., 5.

Catholicorum és a *Corpus Evangelicorum* formációba tömörült. A vesztfáliai béke rendelkezései értelmében lehetőség volt arra, hogy a felekezeti kérdéseket e két csoport külön vitassa meg, majd pedig paritásos alapon hozzon döntést (*itio in partes*), így elejét véve annak, hogy a többség felülkerekedhessen a kisebbségi állásponton.¹⁰⁰ A két politikai csoportosulás gyökerei azonban korábbi időszakra nyúlnak vissza (az Unió és a Liga, végső soron pedig a schmalkaldeni szövetség létrejöttére), de a magyarországi protestáns politikai csoport is bizonyíthatóan létezett jóval a 18. század első országgyűlése előtt. Már az 1634–35. évi soproni országgyűléstől kezdve felbukkan a forrásokban az „evangelicus status” kifejezés, sőt a klérus azt említi meg az ötödik státus elleni egyik későbbi érvelésében, hogy azt II. Mátyás korában hozták létre erőszakkal.¹⁰¹

A német és a magyar modell közötti legjelentősebb különbség kétségtelenül az, hogy a magyar protestánsok politikai csoportosulását nemcsak törvénybe nem foglalták, de a katolikus többség annak is minden erővel elejét akarta venni, hogy az a szokásjogba beépülhessen. Ezért tiltakoztak minden alkalommal, amikor valamelyik protestáns követ a *status evangelicus* nevében kívánt nyilatkozni. A protestáns követek viszont minden lehetőséget megragadtak annak érdekében, hogy politikai érdekszövetségüket elismertessék. Ez azonban hivatalosan nem sikerült nekik: sem az uralkodó, sem pedig a kormányservek nem használták az országgyűléssel történt érintkezéseikben a *status evangelicus* kifejezést, bár a protestáns követek 1712-ben, az egyik audiencián egyszer hallani vélték az uralkodó szájából e fogalmat.¹⁰² Magánemberként viszont a király és hivatalnokai számos esetben fogadták a protestáns követek képviselőit, és meghallgatták panaszait.

A protestáns követek politikai csoportosulásának külön összejöveteleket is szerveztek, melyet evangélikus konventnek neveztek. Korszakunkban ez a gyűlés már 1708. március 13-ától ülésezett időközönként. Összehívását természetesen az országgyűlés vallási tárgyú vitái tették indokolttá, mivel nem sokkal a diéta megnyitása után ellentéteket szült a követek eltérő utasítása a protestáns vallásgyakorlat tárgyában. Ebben az évben a protestáns ügyek vezéralakjává Rösler (Reszler) András királyi jogügyigazgató vált, aki politikai kapcsolatait felhasználva küzdött a protestánsok valláspolitikai célkitűzéseinek megvalósításáért. Mivel a katolikus többség nem akart hozzájárulni ahhoz, hogy a protestáns követeléseket felvegyék az országos sérelmek közé, Rösler közvetlenül a két királyi biztossal tárgyalta meg a vallásügyet. De a protestáns követek más tisztviselőket is megkerestek ügyük előmozdítására, sőt külön emlékiratot is szerkesztettek az uralkodónak, melyet kül-

¹⁰⁰ ARETIN (1997), 20–21.

¹⁰¹ SZIJÁRTÓ (2005), 272–273.

¹⁰² THURY (1903–1904), II., 11.

döttség útján juttattak el Bécsbe.¹⁰³ A törekvésük sikerrel járt: a diéta május 15-étől napirendre tűzte a vallási kérdést. Ekkor vette kezdetét az a huzavona, hogy a készülő törvényszöveg *bevett*ként vagy *megtűrt*ként említse a két protestáns felekezetet, végső soron pedig továbbra is azon folyt a vita, hogy a bécsi béke szövegének értelmét kiterjesztve szabad vallásgyakorlatot kapjanak-e a magyarországi evangélikusok és reformátusok, vagy pedig a katolikus álláspont szerint érvénytelenítsék az 1606 (törvényileg 1608) óta a két protestáns felekezet vallásgyakorlatát szabályozó rendelkezéseket, mert azokat úgymond fegyverrel kényszerítette ki a protestáns fél. A viták érvei a mindkét fél által összeállított sérelmi iratokban csapódtak le.¹⁰⁴

A katolikus táboron belül kétségkívül a klérus volt a hangadó, a protestáns követelések elutasítását is az egyházi rend tagjai foglalták írásba. Az, hogy a protestánsok rendre alulmaradtak a diétai küzdelemben, egyértelműen mutatja, hogy a világi katolikusok többsége is a klérus mellé állt, mindazonáltal arra is utalnak jelek, hogy ez az egység nem volt mindig könnyen megteremthető. Zsilinszky Mihály az 1708. évi események kapcsán egy figyelemre méltó jelet említ meg. Július 1-jén az alsótábla többsége, tehát a világi katolikusok egy része is elvetette, hogy a klérus saját sérelmeit a diploma pontjai szerint összeállított sérelmekhez csatolja. Ez ellen az egyházi rend nevében Kovácsovics János prépost tiltakozott, őt viszont a rendek többsége letorkolta, és visszautasította, hogy az ifjú pap meg akarja őket leckéztetni.¹⁰⁵ Az is elgondolkodtató, hogy a rendek, mint látni fogjuk, több esetben kifejezetten elutasítóak voltak az új szerzetesrendek befogadásával kapcsolatban. Ez a jezsuitákon kívül a német és a máltai lovagrend esetében is így történt, noha a klérus és több világi méltóság is támogatta ezeknek a rendeknek a befogadását. A katolikus világiak tehát bizonyos esetekben szembehelyezkedtek a klérus álláspontjával, ez azonban ekkor még nem jelentette azt, hogy engedékenynek mutatkoztak volna a protestánsok vallásgyakorlatának kérdésében. Az sem ment azonban ritkaságszámba, hogy egyes egyháziak elleni panaszokat katolikus világi rendek fogalmaztak meg. Ezek mögött jórészt anyagi természetű viták húzódtak.¹⁰⁶

Az 1709 júniusában újra összeülő országgyűlés protestáns hangadói között Rösler mellett feltűnt Okolicsányi Pál is. Zsilinszky már az 1708. májusi vallási viták kapcsán említi a nevét, Heckenast Gusztáv szerint azonban az év júniusáig a kurucok fogságában volt, és csak szeptemberben tért az uralkodó hűségére.¹⁰⁷ A következő évben viszont már egyértelműen a protestáns tábor egyik meghatározó egyénisége, és ezt a pozícióját később is megőrizte.

¹⁰³ ZSILINSZKY (1897), 311–329.

¹⁰⁴ Az első emlékiratokat ld.: ZSILINSZKY (1897), 336–344.

¹⁰⁵ ZSILINSZKY (1897), 337.

¹⁰⁶ ZSILINSZKY (1897), 348.

¹⁰⁷ HECKENAST (2005), 314. A Turóc megyei követek ónodi lekaszabolása kapcsán került fogságba. A fia volt az egyik meggyilkolt követ. (Uo.)

Az 1709. évi vallásügyi vita középpontjában az előző évi sérelmekre adott királyi válasz 33. pontja állt, melyben az uralkodó a klérus követelését megelőzve a két protestáns felekezetet bevettként említette, és kilátásba helyezte az 1681., valamint az 1687. évi vallási cikkelyek megerősítését, vagyis a korlátozott vallásgyakorlat érvényben maradását. Az uralkodói leirat a protestánsok körében sem aratott osztatlan sikert: a június 25-i konventülésen többen a szabad vallásgyakorlat kimondásáért kívántak harcolni, de Okolicsányi a kompromisszumos megoldást szorgalmazta.

A klérus tagjai közül ebben az évben emelkedett ki Spáczay Pál esztergomi kanonok, aki nagy hévvel támadta Okolicsányit az alsótábla ülésein. Az ő vezetésével a klérus továbbra is kitartott amellett, hogy a két protestáns felekezet csak megtűrt lehet az országban. Ezzel nyilván a világi katolikusok is egyetértettek, mert a követelés bekerült az uralkodó leiratára válaszoló rendi replikába.¹⁰⁸

Spáczay Pál ezt követően egyébként előbb arbei választott püspöki címet szerzett, majd 1719-ben a szenttamási préposti címet nyerte el. 1745-ben, Esterházy Imre halála után káptalani helynökként vezette a széküresedésben lévő esztergomi főegyházmegyét, az erdélyi püspöki széket is felajánlották neki, de ezt nem fogadta el.¹⁰⁹ Nem elképzelhetetlen, hogy későbbi karrierjéhez az országgyűlés alsótábláján játszott vezető szerepe is hozzájárult.

A protestáns rendek végül Okolicsányi kompromisszumos javaslatát magukévá téve, az eddigi törvényekre hivatkozva kérték a vallásgyakorlat biztosítását. Memorandumukat maga Okolicsányi szövegezte meg. Ebben a bécsi békétől kezdve hivatkozik a protestánsok vallásgyakorlatára és hivatalviselésére vonatkozó törvényekre, valamint javasolja az artikuláris helyekről szóló törvénycikk¹¹⁰ kibővítését úgy, hogy a többségi felekezet mindenhol kapja meg a templomot, a kisebbségének pedig jogában álljon újat építeni. Ez tehát tulajdonképpen a szabad vallásgyakorlat megfogalmazása, körülbástyázva a Corpus Juris korábbi rendelkezéseivel. Okolicsányi a memorandumot, egy sérelmi iratot és a klérus memorandumát cáfolni hivatott dokumentumot Bécsbe vivő küldöttségnek is tagja volt.¹¹¹

A klérus 1712. évi, az „ötödik rend” elleni kirohanásnak már 1709-ben volt előzménye. Az augusztus 13-i ülésnapon, csakúgy, mint három évvel később, Okolicsányi kívánta ismertetni az „evangélikus rendek” álláspontját, ekkor a rózsahegyzi zsinattal kapcsolatban. A klérus egyenesen a protestánsok kidobását követelte az ülésteremből, amiért evangélikus rendekről beszélnek. Az ügy olyan komoly indulatokat gerjesztett, hogy magának a primás-érseknek kel-

¹⁰⁸ ZSILINSZKY (1897), 351–357.

¹⁰⁹ KOLLÁNY (1900), 327.

¹¹⁰ 1681. évi XXVI. tc.

¹¹¹ ZSILINSZKY (1897), 365–372, 382.

lett közbeavatkozni az alsótáblai egyházi követek lecsillapítása érdekében.¹¹²

A klérus ugyanis a protestánsokkal folytatott küzdelme során az 1707. április 3-a és 10-e között zajlott rózsahegyzi zsinat határozatait is felhasználta. A nem egész két hónappal a kurucok ónodi országos gyűlése előtt zajlott evangélikus zsinat több szempontból is kellemetlen helyzetbe hozta a pozsonyi diétán részt vevő evangélikus követeket. A zsinatot Rákóczi követői hívták össze, világi elnöke Petrőczy István kuruc tábornok volt. A szatmári béke után még kellemetlenebb lett a helyzet, mert a Pozsonyban megjelent követek közül is többen részt vettek a gyűlésen, köztük Hellenbach Gottfried vagy Lányi Pál. Okolicsányi azonban nem, csak a nem sokkal a zsinat után Ónodon meggyilkolt fia, Kristóf. A zsinat egyrészt a pietizmus terjedésének kívánt gátat vetni, másrészt pedig az evangélikus szertartásrend egységesítését és az egyházi közigazgatás szabályozását tűzte ki célul. Természetesen már a zsinat ténye is jó alapot szolgáltatott a klérusnak a támadásra, hiszen Rákóczi evangélikus híveinek gyűlése szerintük ékesen bizonyította, hogy az evangélikusok, sőt általában a protestánsok a lázadás pártján állnak. A zsinati határozatok között azonban a temetési szertartás reformja is szerepelt, amelyben megtiltották azt a néhol gyakorolt szokást, hogy a temetési menet előtt keresztet vigyenek. Noha más zsinati határozatok kifejezetten előírták a kereszt jelének alkalmazását (az istentisztelet záróáldásakor vagy a gyermekkeresztelés szertartásakor), az említett határozat kiváló ürügyet szolgáltatott a klérusnak, hogy megvádolja az evangélikus követeket: a zsinaton megtagadták Krisztus keresztjét. A kérdés nem volt veszélytelen, ezt jól mutatja az is, hogy az evangélikus követek a vádak felhozatalakor minden alkalommal azt hangoztatták: a rózsahegyzi zsinat határozatait az uralkodó a többi kuruc gyűléssel együtt érvénytelennek mondta ki. Tehát meg sem próbáltak a zsinat érvényessége mellett érvelni. A kereszt megtagadásának vádját azonban többször is visszautasították.¹¹³ Az 1715. évi dekrétum külön foglalkozott a rózsahegyzi zsinattal: a XXXI. törvénycikk kimondta a gyűlésnek és határozatainak megsemmisítését.¹¹⁴

A vallásügyi vita még az 1710. évi ülészak megnyitása előtt, az előző év decemberében a protestánsok számára kedvező fordulatot vett. Az uralkodó ugyanis leiratban biztosította őket vallásuk szabad gyakorlásáról. E mögött a gesztus mögött a belföldi események mellett a protestáns udvarok nyomása is fontos szerepet játszott: Londonba, Hágába és Berlinbe is eljutott a magyarországi protestánsok panaszainak híre. A birodalmi gyűlésen a *Corpus Evangelicorum* is napirendre tűzte a magyarországi protestánsok kérdését.¹¹⁵ Az uralkodói leirat ráadásul a klérust is utasította, hogy tartsa be a soproni

¹¹² ZSILINSZKY (1897), 390.

¹¹³ ZSILINSZKY (1889)

¹¹⁴ CIH 1657–1740, 464.

¹¹⁵ BAHLCKE (2005), 214–224.

és pozsonyi cikkelyek rendelkezéseit. Így nem csoda, hogy az 1710. év elején újra összeült országgyűlésen a protestáns követek az uralkodói leirat törvénynyé alakítását kívánták elérni. Az uralkodó a diéta ülésezése alatt is gesztust gyakorolt a protestánsoknak, a királyi leirat ugyanis nemcsak megismételte a soproni és pozsonyi cikkelyek érvényességének hangsúlyozását, de a katolikusok jogait meg sem említette, és a rózsahegyi zsinatot sem ítélte el.¹¹⁶

Okolicsányi ismét az elmúlt évi kompromisszumos megoldást javasolta az evangélikus konventben, vagyis azt, hogy az 1681. évi XXVI. törvénycikkben felsorolt helyek¹¹⁷ kibővítésével közvetett módon kell elérni a szabad vallásgyakorlat biztosítását. Természetesen ebből ekkor is vita támadt az országgyűlésen, ahogy Okolicsányi „evangélikus követek” megfogalmazásából is. Spáczay kanonok most már kifejezetten az ablakon akarta kidobatni a protestáns követeket, amiért a nem létező evangélikus státus nevében szólnak.¹¹⁸

A hosszú szünet után, 1712 áprilisára összehívott újabb ülészak során is gyakran összeült az evangélikus konvent. Erről Lányi Pál és Dobner Ferdinánd soproni követ is megemlékezett.

Először a felső-magyarországi tizenhárom vármegye követi gyűltek össze április 15-én, a korona Pozsonyba érkezésének napján, hogy a korábbi gyakorlathoz hasonlóan ebben az évben is együtt köszöntsék az országos méltóságokat. Közvetlenül az április 20-i első ülésnap előtt, kora reggel még egyszer összegyűltek, hogy közösen vonuljanak be az alsótablái ülésterembe.¹¹⁹

Mivel sikerült elérniük a nádornál, hogy a korábbi évek gyakorlatára hivatkozva istentiszteletet tartsanak,¹²⁰ rendszeressé vált, hogy az ülések előtt egybegyűltek. A május 21-i istentiszteletet követően tartott megbeszélésen a mindkét felekezet képviselőiből álló gyűlés az uralkodóhoz menesztendő küldöttséget választott, hogy azok adják elő a protestánsok panaszait, mert az országgyűlés nem hallgatja meg őket.¹²¹ Másnap, az uralkodó koronázásának napján is összeült az evangélikus státus, hogy megvitassák a katolikus többség által összeállított diploma szövegét. Természetesen azt akarták elérni, hogy ne maradjon ki a vallásügy a hitlevélből. Ezért még a koronázás előtt küldöttséget menesztettek az uralkodóhoz Hellenbach báró vezetésével, mindkét felekezet képviselőiből. Nem tudjuk, hogy bejutottak-e az uralkodóhoz, de másnap ismét összeültek, hogy tárgyaljanak a sérelmekről. Ezt követően 25-én és 29-én is egybegyűltek, itt fogalmazták meg az uralkodónak szánt emlékiratot Rösztler vezetésével.¹²²

¹¹⁶ ZSILINSZKY (1897), 400–403.

¹¹⁷ CIH 1657–1740, 286.

¹¹⁸ ZSILINSZKY (1897), 410–431.

¹¹⁹ THURY (1903–1904), I., 395–397.

¹²⁰ THURY (1903–1904), I., 401–402.

¹²¹ THURY (1903–1904), II., 6.

¹²² OSZKK Fol. Lat. 590, pag. 431–435.

A konvent júniusban és júliusban is rendszeresen ülésezett, néha csak néhány napos időközökkel. Végig Okolicsányi, Hellenbach, Rösler, valamint Ráday Pál volt a protestáns ügy szószólója. Az eddigi témák mellett június végén egy újabb nehézség merült fel: Dobner szerint osztrák mintára új általános esküszöveget kívántak bevezetni, amely tartalmazta a szeplőtlen és bűn nélkül fogantatott Szűz Mária (*Immaculata et sine peccato concepta Virgo Domini Genitrix*) említését is. A protestánsok megpróbálták megakadályozni az új esküformula bevezetését, ezért Ráday Seilernt, Rösler Wratistlawot, Okolicsányi pedig Meskó Ádámot kereste fel. Azzal érveltek, hogy az új szöveg az 1681. évi XXV. törvénycikkbe ütközik,¹²³ és hogy még a nem keresztényeknek is a saját hitük szerinti esküt kell letenniük. Az uralkodó miniszterei megnyugtatták őket, hogy az új formula nem kerül bevezetésre.¹²⁴ Nem ez volt az utolsó eset, hogy az eskü bonyodalmat okozott az országgyűlésen: az 1728–1729. évi diétán több protestáns követet perbe is fogtak, amiért nem akarták letenni a Szűz Mária nevét tartalmazó esküformulát, és csak az uralkodó közbelépése mentette meg őket a pénzbüntetéstől vagy a fogságtól.¹²⁵ Az esküt végül, mint ismeretes, az uralkodó 1731. évi rendelete vezette be.

Az 1712. évben még az augusztus 26-i és a szeptember 8-i konventülésről van értesülésünk. Itt újabb emlékiratot szerkesztettek, valamint Okolicsányi és Ráday számolt be az uralkodónál tett látogatásáról, aki támogatásáról biztosította a protestáns követeket. Az evangélikus konvent ülései pedig az 1714–1715. évi ülésszakon is folytatódtak.¹²⁶

A protestáns követek tehát jól szervezett politikai csoportot alkottak a század első országgyűlésén, és az egységes fellépés hatékonyságáról tettek tanúbizonyságot. Mint látni fogjuk összefüggéseikre is gyakrabban került sor, mint a klérus hasonló tanácskozásaira. Mindez nyilvánvalóan kisebbségi helyzetükből, az ebből fakadó fenyegetettségi érzésből következik.

Az országos méltóságok a felekezeti különbségek ellenére többször segítségére voltak a protestánsok ügyének. Az országgyűlés idején tartandó istentiszteletet a nádor mellett a prímás-érsek is támogatta, mivel erre már volt precedens a korábbi országgyűléseken.¹²⁷ Sőt a nádor 1712-ben Okolicsányit,¹²⁸ a prímás pedig 1715-ben Rádayt figyelmeztette, hogy a klérus nagy haraggal viseltetik vele szemben. Utóbbit a prímás arra is figyelmeztette, hogy nem érdemes az alsótáblai klérussal szemben nyilvános üléseken fellépni.¹²⁹

¹²³ „És az ágostai és helvét hitvallás híveit vallásukkal ellenkező szertartásokra ne kényszerítsék.” CIH 1657–1740, 287.

¹²⁴ OSZKK Fol. Lat. 590, pag., 522–529.

¹²⁵ SZIJÁRTÓ (2009b), 90–91.

¹²⁶ OSZKK Fol. Lat. 590, pag. 529–539.

¹²⁷ THURY (1903–1904), II., 401–402.

¹²⁸ THURY (1903–1904), II., 409.

¹²⁹ BALOGH (1983), 55.

Az uralkodói leiratok, mint láttuk, rendre kilátásba helyezték az eddigi törvényi szabályozás fenntartását, ezért nem meglepő, hogy az 1715. évi dekretumban is megjelentek ezek a rendelkezések. A XXX. törvénycikk először megerősítette az 1681. és az 1687. évi vallási cikkelyeket, az „ekkorig kifejtett valódi értelmükben”, vagyis I. Lipót 1691. évi rendeletének megszorításaival. Előírta továbbá, hogy a vallásügyi panaszokkal ezentúl kizárólag az uralkodóhoz forduljanak, e panaszok kivizsgálására pedig biztosokat nevezett ki. Köztük megtaláljuk a protestáns ügy szószólóit is, Hellenbach János Gottfried, Okolicsányi Pál és Ráday Pál személyében. De a protestáns vallásgyakorlat tiltását fenntartó eddigi rendelkezéseket is megerősítette. Ennek különösen Horvátország, Szlavónia és Dalmácia esetében volt jelentősége, ahol a törvény betűje szerint csak katolikusok rendelkezhetek földbirtokkal.

A következő, XXXI. törvénycikk, mint láttuk, a rózsahegyi zsinat és annak határozatai ellen foglalt állást, nemcsak semmisnek mondvá ki ezt a „bizonyos – állítólag zsinati – gyűlést”, hanem a jövőben mindkét protestáns felekezet tagjait eltiltotta bármiféle egyházi gyűlés összehívásától. Hogy Bécsben is osztották a magyar klérusnak a rózsahegyi zsinattal kapcsolatos álláspontját, azt jól mutatja, hogy a törvénycikk megfogalmazása szerint a zsinat egyes határozatai a római katolikus szertartás ellen irányultak.¹³⁰

A hosszú huzavona után tehát végül sem a katolikus klérusnak a világiak többsége által is támogatott, a protestáns vallásgyakorlat betiltását követelő, sem pedig a protestáns követeknek a szabad vallásgyakorlatot szorgalmazó álláspontja nem érvényesült a törvényi szabályozásban. Az 1708 és 1715 közötti események azonban nem a katolikus és protestáns fél között kialakult országgyűlési „páthelyzet” konzerválását segítették elő, hanem – némileg paradox módon – éppen ellenkezőleg, a két fél politikai közeledését. Az 1715. évi XXX. törvénycikk rendelkezése értelmében felállított és 1720-tól ténylegesen is működő vallásügyi bizottsághoz került a vitás ügyek tárgyalása, az 1728–1729. évi országgyűlésen még megnyilvánuló, részben érintett felekezeti villongások után pedig az uralkodó úgy döntött, végleg saját kézbe veszi az ügy megoldását. Ez vezetett az 1731. és 1734. évi *Carolina resolútiók* kiadásához. Ezek távolról sem jelentették a kérdésnek mindkét fél számára történő megnyugtató megoldását. Éppen ellenkezőleg: nemcsak a protestáns, de még a katolikus fél is számos kivetni valót talált az egyébként a protestánsokra nézve súlyos korlátozásokat fenntartó és bevezető rendeletekben. A vallásügy azonban 1729 után kikerült az országgyűlési ügyek közül, ezzel megteremtve annak a lehetőségét, hogy a magyar rendiség közös platformra helyezkedve, egységesen lépjen fel a rendi alkotmány védelmében a bevezetendő uralkodói reformok, mindenekelőtt a nemesi kiváltások megkurtítása

¹³⁰ CIH 1657–1740, 462–465.

ellen.¹³¹ Az persze más kérdés, hogy ezek a rendi törekvések milyen mértékben tekinthetők „előremutatónak”,¹³² de kétségtelen tény, hogy új fejezetet nyitottak a magyarországi rendi politika életében, megteremtve egy új politikai kultúra megszilárdulásának lehetőségét.¹³³

3. Új szereplők a rendi politika színpadán – a szerzetesrendek

3. 1. A szerzetesi intézmények újjáéledése a török kiűzését követő évtizedekben

A 18. század első évtizedeire a történeti kutatás mint a katolikus egyház expanziójának új szakaszára, a katolikus felekezetszerveződés utolsó nagy korszakára tekint. Az egyházi intézményrendszernek az egykori Hódoltságban, a volt Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben történő kiépülése természetesen az országos politikában is éreztette hatását. A püspöki kar politikai szerepe a Habsburg-ház és a magyar rendiség jogfenntartásra épülő szemlélete miatt a katolikus egyháznak a protestáns konfesszionalizáció és az oszmán hódítás következtében történt visszaszorulása idején is erős maradt. Ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a püspöki székeket – bár eltérő rendszerességgel – a 16. és 17. század folyamán is betöltötték. A szerzetesség tekintetében azonban a következő évszázad teremtetett merőben új helyzetet: az oszmán hódítás idején eltűnt szerzetesrendek ekkor tértek vissza az országba, újjáélesztve a késő középkori szerzetesi intézmények jó részét. A földbirtokkal rendelkező szerzetesközösségek az országos politikai szemlélet értelmében a magyar rendiség tagjaivá váltak, vezetőik betagozódtak a török kiűzését követő politikai életbe, új szereplőkkel gazdagítva annak színpadát. Ezért ez a korszak nemcsak a katolikus egyház térnyerése és intézményrendszerének bővülése, hanem az országos politika szempontjából is a szerzetesség virágkorának tekinthető.

Az apáti és préposti címek túlnyomó többségét a 17. század folyamán világi papok viselték,¹³⁴ a század végétől azonban nagy számban indult meg az oszmán hódítás ideje alatt elnéptelenedett szerzetesi intézmények újjáéledése, részben külföldi konventek közreműködésével. Megjegyzendő azonban, hogy ezek a visszatelepülések meg sem közelítették a szerzetesi intézmények középkori elterjedését, így számos, világi papoknak adományozott apáti és préposti cím, javadalom a következő században is megmaradt. Témánk

¹³¹ SZIJÁRTÓ (2009b), 95.

¹³² Ld. például Poór Jánosnak a 18–19. század fordulójáról visszatekintve megfogalmazott kritikáját: Poór (2003), különösen: 254–255.

¹³³ Vö. SZIJÁRTÓ (2009a), II., 137–138.

¹³⁴ A világi papoknak és egyházi testületeknek a 17. században adományozott apáti, valamint préposti címekről térképes áttekintést ad: MOLNÁR (2006), második térképmelléklet.

szempontjából a bencés apátságok, a premontrei prépostságok, valamint a jezsuita és a pálos szerzetesi intézmények újjáéledése a fontos és természetesen leginkább a ciszterciek magyarországi visszatérése.

A bencés rend esetében már a 17. század derekán megindult az apátságok visszaszerzése. Elsőként maga a Szent Márton apátság (Pannonhalma) éledt újjá Pálffy Mátyás, a heiligenkreuzi ciszterci apátság perjele irányításával, aki a bencés rendbe átlépve megkezdte a pannonhalmi szerzetesközösség újjászervezését.¹³⁵ A dömölki (Celldömölk) konvent, mint Pannonhalma fiókapátsága népesült be ismét, a kor legjelentősebb főapátja, Sajghó Benedek (1722–1768) irányítása alatt. Ő küldött az 1720-as években több szerzetest a dömölki monostorba, akik a lelkipásztorkodást is megkezdték. Dömölk Pannonhalmától való függése az egész korszakban megmaradt, melynek bizonyosságául a dömölki apátot a mindenkori pannonhalmi főapát nevezte ki.¹³⁶ A bakonybéli Szent Mauritius apátság esetében ettől némileg eltérő jelenséggel találkozunk. Az apátság birtokainak visszaszerzését Gönc Celesztin bakonybéli apát (1683–1709) kezdte meg, de pannonhalmi főapáttá választása után a volt pannonhalmi perjelt, Vidlics Ferencet nevezte ki béli utódjául (1709–1730), akinek azután Dömölkkel ellentétben sikerült kivívnia függetlenségét Pannonhalmától. Ezt azonban a későbbi apátok nem fogadták el.¹³⁷ A tihanyi Szent Ányos apátság, mivel Pannonhalma nem rendelkezett a megváltásához szükséges összeggel, a 18. század elején egy külföldi konventhez került, az alsó-ausztriai Altenburg fiókapátsága lett. Az alsó-ausztriai konvent 1703-ban apátot is küldött Tihanyba, Reyser Ámánd személyében. 1716-ban, miután az apátságra fordított anyagi áldozatok nem térültek meg, Altenburgból pedig nem tudtak magyarul beszélő és a hazai viszonyokban jártas rendtagokat küldeni, Gönc Celesztin pannonhalmi főapát 20 000 forint ellenében átvette Tihanyt az osztrák monostortól. Néhány évnyi jogi huzavona után Tihany végül 1719-re került Pannonhalma birtokába. Két magyarországi bencés apátság az egész korszakban külföldi ellenőrzés alatt állt: egyiküket, a Szent István királyról elnevezett Telkit, amelynek még a pontos helyét is csak hosszas vizsgálódás után sikerült megtalálni, a bécsi skót bencés apátság szerezte meg. A bécsi „skótok” a telki apátság magyarországi birtokai egy részét ugyan megkapták, de a monostort nem építették újjá, csupán egy kis ház épült Telkin, majd korszakunk után, a szomszédos Budajenőn emeltek rendházat. A jószágkormányzat és a lelkipásztorkodás elvégzésére mindössze néhány szerzetes érkezett Bécsből, így természetesen apátot sem küldött az anyakonvent.¹³⁸ A másik külföldi tulajdonba került apátság a Szent Adorján vértanú tiszteletére emelt zalavári volt, ezt Bessel Gottfried,

¹³⁵ MOLNÁR (1906), 85–88.

¹³⁶ PACHER (1912), 80–84.

¹³⁷ SÖRÖS (1904), 25–104.

¹³⁸ SÖRÖS (1912), 453–461.

a szintén alsó-ausztriai Göttweig apátja szerezte meg az uralkodótól 1715-ben.¹³⁹ Az apátság székhelye a Zalavár melletti Zalaapáti lett, itt templom és monostor is épült.¹⁴⁰

A premontrei rend kötelékébe tartozó magyarországi prépostságok esetében kizárólag külföldi anyaapátságok játszottak szerepet a visszatelepülésben. Kezdetben az alsó-ausztriai perneggi apátság szerezte meg a magyarországi premontrei préposti címeket annak köszönhetően, hogy jelentős áldozatot vállalt a visszafoglaló háborúk támogatásában. Végül anyagi ellehetetlenülését is ez okozta. Schöllingen Ferenc perneggi apát még a 17. század utolsó éveiben elnyerte a csornai, jászói és leleszi préposti címet, a hozzá tartozó birtokokkal, majd a türjei és a váradhegyfoki prépostság is tulajdonába került. Végül mindegyik javadalomtól meg kellett válnia pénzügyi nehézségei miatt. Így az említett prépostságok morvaországi konventek tulajdonába kerültek. Jászót, Leleszt és Váradot Klosterbruck (Louka) váltotta meg, a csornai prépostságot pedig Magyarhradis (Hradiště) kebelezte be. A türjei prépostság, melyhez puszta címként a horpácsi is társult, korszakunkban részben független, részben a csornai prépostság tulajdonában volt, de magánföldesúri joghatóság alatt állt: a Batthyány család tartotta kezében a prépost megerősítésének jogát. A jánoshidai prépostság már 1694-től a szintén morvaországi Obrowitz (Zábrdovice) leánymonostora lett.¹⁴¹

Ha a 18. század első fele a szerzetesség második virágkora, akkor ez különösen igaz a magyarországi pálos rendre. Már a 17. század végén megindult az egykori pálos rendházak visszaszerzése, köszönhetően annak, hogy a rend a hódoltság korában sem tűnt el teljesen az országból, noha komoly krízisen esett át.¹⁴² A századfordulón már tizenhárom rendházban működtek pálosok, a szatmári megállapodás eredményezte nyugodt katonai és politikai légkör pedig további rendi intézmények újjáalapítását tette lehetővé. A 18. századi pálos központok közül Felsőelefánt, Máriavölgy, Pápa, Pest, Pécs és Sárospatak emelkedik ki.¹⁴³ A pálosok 18. századi elterjedését jól mutatja, hogy az 1786. évi feloszlatáskor 24 rendházban 313 szerzetes működött.¹⁴⁴

A tárgyalt szerzetesközösségek közül a jezsuiták rendelkeztek a legbiztosabb háttérrel az oszmán hódítás idején. Az osztrák rendtartomány első intézménye 1551-ben nyílt meg Bécsben. Az 1556. évi prágai kollégiumalapítást néhány évre rá követte a nagyszombati, ez a jezsuita központ ekkor azonban csak 1561 és 1567 között működött. Ebből a három kollégiumból szervezték meg 1562-ben az osztrák jezsuita provinciát, és a magyarországi rendházak

¹³⁹ LECHNER (2000), 768–844.

¹⁴⁰ FÜSSY (1902), 226–284.

¹⁴¹ KOVÁCS (1991), 101–139.

¹⁴² GALLA (1940–41).

¹⁴³ KISBÁN (1938–1940), II. 7–10, 402–428.

¹⁴⁴ TÖRÖK/LEGEZA/SZACSVAY (1996), 25.

később is ehhez a rendtartományhoz tartoztak. Ebből, mint látni fogjuk, sok bonyodalma akadt a hazai jezsuitáknak. 1651-ben már hat kollégium és hét rezidencia, vagyis kisebb rendház volt az országban, 203 rendtaggal, 1700-ban pedig kereken negyven jezsuita központ működött, 433 rendtaggal.¹⁴⁵ A kollégiumok közül a nagyszombatit, a pozsonyit, a győrit, a budait, a kas-sait és az ungvárit kell feltétlenül megemlítenünk.¹⁴⁶

A premontreiekhez hasonlóan a ciszterciek esetében is kizárólag külföldi apátságok működtek közre a magyar szerzetesi intézmények visszaszerzésében. Elsőként Zirc került rendi kezelésbe, az ausztriai Lilienfeld sikertelen próbálkozása után¹⁴⁷ végül a sziléziai Heinrichau (Henrykóv) vásárolta meg az apátság birtokait. A korszakunkban egyre bővülő heinrichaui konvent jelentős földvásárlásokba kezdett a 17. és 18. század fordulóján Kahlert Henrik apát kormányzása alatt. E befektetések közé tartozott a zirci uradalom megszerzése is.¹⁴⁸

Hazánkban kezdetben Pápán, majd 1726-tól Zircen működtek a szerzetesek. Ez volt az egyetlen magyar ciszterci közösség, ahol a rendtagok száma megengedte, hogy szabályos konvent szerveződjék 1752-ben Schneider Péter perjel, a korábbi adminisztrátor vezetésével.¹⁴⁹

A szentgotthárdi apátság csak hosszas huzavona után került rendi tulajdonba: az ausztriai Heiligenkreuz szerezte meg 1734-ben. Szentgotthárdon is megindult az apátság benépesítése, valamint a rendház és a templom újjáépítése. Az anyakonvent azonban nem küldött apátot, a címet a mindenkori heiligeinkkeruzi atyaapát viselte, aki csak adminisztrátort nevezett ki Szentgotthárdra.¹⁵⁰

Az egykori pásztói, majd a pilisi apáti címet a morvaországi Velehrad előljárói szerezték meg, 1702-ben illetve 1712-ben. Az első morvaországi ciszterci kolostor Velehrad volt, amelyet 1205-ben alapított László Henrik morva örgróf. Ide az első szerzetesek Plaß (Plasy) kolostorából érkeztek. Nem tudni, eredetileg melyik ciszterci központ volt Velehrad anyamonostora, később azonban vizitációs jogot kapott több kolostor felett. Míg Pásztón felépítettek egy néhány szerzetes befogadására alkalmas rendházat, az egykori pilisi apátság birtokain ugyanúgy, mint a bencés kézen lévő Telki esetében, csak jószágkormányzók működtek.¹⁵¹

Nezorin Flórián velehrádi apát, miután 1702-ben elnyerte a pásztói apáti címet és ünnepélyesen be is iktatták tisztségébe, Zborka Metód rendtagot

¹⁴⁵ LUKÁCS (1989), 8–14.

¹⁴⁶ VELICS (1914).

¹⁴⁷ MUSSBACHER (1982), 22–42.

¹⁴⁸ GRÜGER (1978), 62–65. A ciszterci apátságokról és birtokaikról általában HERVAY (1984).

¹⁴⁹ HORVÁTH (1931), 131–151.

¹⁵⁰ ZLINSZKYNÉ (1981), 365–540.

¹⁵¹ BÉKEFI (1902a), 4–17 és Békefi (1892), 46–51.

küldte az apátság helyszínére, hogy átvegye a rend tulajdonába került birtokokat. A pásztói polgárok azonban Flórián apát elődje, az utolsó címzetes apát, Zolnay András halála után annak ládáját feltörték, és a birtokokra vonatkozó iratokat elvitték, Zborkát pedig be sem engedték az apátság épületébe.¹⁵² A Rákóczi mozgalma miatt is elhúzódó vitát végül Flórián apát 1714 nyarán Pásztóra tett látogatása, és a jelenlétében kihirdetett, a velehradi apátságra nézve kedvező királyi rendelet zárta le.¹⁵³ A birtokok átvétele után indulhatott el a ciszterciek tulajdonképpeni működése Pásztón, a rezidenciát is csak nem sokkal ezután kezdték meg felépíteni.¹⁵⁴

A pásztói apátság birtokbavételekor az uralkodó és a központi kormányhatóságok egyértelműen a cisztercieket támogatták, a helyi illetékesek és természetesen az ellenérdekelt birtokosok viszont több mint egy évtizedig dacolni tudtak az uralkodói akarattal. Szembetűnő, hogy az illetékes megyéspüspök, Telekesy István, aki egyben Heves megye örökös főispáni tisztségét is betöltötte, sem támogatta a cisztercieket. Hermann Engelbert ugyan, az apát megbízottjaként még 1703-ban beszámolt neki a birtokvitáról,¹⁵⁵ de a püspök semmit nem tett az ügyben. A Rákóczi mozgalmaiban betöltött szerepe miatt szintén felmentett Telekesy ugyanis nem nézte szívesen a megtelepülő új szerzetesi közösséget. Nem valamiféle, az idegeneket elutasító kurucos mentalitás állt azonban ennek háttérében, hanem a trienti szellemiségű főpapnak¹⁵⁶ az a meggyőződése, hogy a ciszterciek nem alkalmasak a vidék pasztorációjára. Minden bizonnyal ezt a véleményét erősítette az a tény is, hogy a pásztói szerzetesek minduntalan összetűzésbe keveredtek a helyi plébánosokkal.¹⁵⁷ Látni fogjuk, hogy Telekesy távolról sem állt egyedül a magyarországi főpapok között a monasztikus hagyományokat folytató szerzetesrendek iránti ellenszenvével. Ez az országos politikában is komoly következményekkel járt.

Még egy néhai ciszterci apátság került rendi tulajdonba a 18. század első felében: az Esterházy család hercegi ágának kegyurasága alatt álló Borsmonostor, melyet a lilienfeldi apátság szerzett meg.¹⁵⁸ Ennek az intézménynek a szerzetesei azonban a premontrei rend kezelésében álló Türréhez hasonlóan az apátság magánföldesúri státusza miatt nem vettek részt az országos politikában.

¹⁵² Flórián apát tiltakozása Heves megyének, Velehrad, [1703]. Közli BÉKEFI (1902b), XVII. sz. 36–38, és az uralkodónak, Velehrad [1703]. BÉKEFI (1902b), XVIII. sz. 38–40.

¹⁵³ Az egész ügy leírása: BÉKEFI (1902a), 4–16.

¹⁵⁴ BADÁL (1994), 22–29.

¹⁵⁵ Velehrad, [1703]. Közli BÉKEFI (1902b), XVI. sz. 33–36.

¹⁵⁶ BITSKEY (2008), 129–136.

¹⁵⁷ RAJECZKY (1991), 23.

¹⁵⁸ KOVÁCS (1910), 185.

3. 2. A szerzetesek bekapcsolódása az országgyűlés munkájába

Az országgyűlés alsó- és felsőtábláján résztvevő egyháziak század eleji politikai tevékenységét nagymértékben befolyásolták a közöttük minduntalan felbukkanó viták. Ezek a viták már az országgyűlés 1708. évi megnyitása után elkezdődtek a március 3-án, Keresztély Ágost bíboros érseknél összehívott tárgyaláson. Ezek először csak a főpapságot érintették. Mint láttuk, a kutatás eddig szinte kizárólag a kisebbségben lévő protestáns vármegyei kövek külön összejövetelét vizsgálta az 1708–1715 közötti időszakban Dobner Ferdinánd részletes naplója alapján. E témánk szempontjából is fontos fórum mellett azonban létezett egy másik, tulajdonképpen az előzővel ellentétes pozíciót felvevő gyűlés, melyen a klérus egyeztetette álláspontját az országgyűlés napirenden lévő ügyeiben, természetesen mindenekelőtt a vallásügyben. De ugyanilyen fontos volt a tárgyalások során a kléruson belüli pozícióharcok kezelése. Az országgyűlés berekesztése után pedig a várerődítési segély felosztásában volt komoly szerepe az egyháziak gyűlésének. Ez utóbbira már felfigyelt a kutatás.¹⁵⁹

Az 1708 és 1715 közötti időszakban az országgyűlési ülések alkalmával Keresztély Ágost pozsonyi rezidenciáján gyűlt össze a klérus, és a prímás-érsek vezetésével tanácskozott. A szász-zeitzi herceg ugyanis, mint azt az első fejezetben is láttuk, ekkor még nem adta át az irányítást Csáky érseknek, mint a következő évtizedekben.¹⁶⁰

Az 1708. évi ülészakon az első megbeszélést már március 3-án, tehát az országgyűlés megnyitásának napján megtartották, ezen Brajkovics Márton zágrábi püspök naplójának tanúsága szerint Széchényi Pál kalocsai érsek, Csáky Imre akkori váradi püspök, Erdődy László Ádám nyitrai püspök, és több címzetes püspök is jelen volt. A megbeszélés témája a klérus ülésrendje volt az országgyűlés két tábláján. A résztvevők megegyeztek abban, hogy a felsőtáblai tárgyalásokon a két érseket az egri és a zágrábi megyéspüspök követi az ülésrendben, mivel mindketten bizonyítani tudják e régi kiváltságukat. A többi megyéspüspök a felszentelés, az összes fel nem szentelt címzetes püspök pedig a kinevezés sorrendjében foglal helyet. Az apátok is megáldásuk időpontjának sorrendjében ülnek az alsótáblán. A következő, március 7-én tartott megbeszélésen azonban Nesselrode Ferenc Vilmos pécsi püspök tiltakozott a számára nem megfelelő ülésrend ellen, de nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani elsőbbségét. Így megerősítették a 3-i döntést azzal a kiegészítéssel, hogy az apátok közül a pannonthalmi, valamint a pálos generális és a zágrábi prépost szintén a felsőtáblán foglalhat helyet. A káptalanok esetében

¹⁵⁹ MÁLNÁSI (1933), 229–230.

¹⁶⁰ MÁLNÁSI (1933), passim.

csak az esztergomi és kalocsai főszékeskáptalan, valamint az egri és a zágrábi székeskáptalan egymás utáni sorrendjét mondták ki, a többi esetében nem hoztak döntést, de a pécsi székeskáptalant a legutolsó helyre sorolták, mert a török hódítás miatt hosszú évekig nem jelent meg az országgyűléseken.

Brajkovics halála után a váradi és a nyitrai püspök is tiltakozott utódja, Esterházy Imre előkelő helye ellen, mert ő korábban, még váci püspökként elfogadta a szentelés szerinti sorrendet. Esterházy ekkor még korábbi elődjére, Mikulics Sándorra hivatkozott, aki az 1687. évi országgyűlésen szintén az érsekek és a győri püspök után foglalt helyet, noha a szentelés szerinti sorrend értelmében az utolsó hely illette volna meg. A kérdést nem tudták megnyugtatóan rendezni, ezért Esterházy helyét ideiglenesen nem a többi püspök között, az asztalnál, hanem az ülésterem oldalában (*ad latus sessionis*) jelölték ki.¹⁶¹ Az ügyet később a Kancellária is tárgyalta, és szintén nem támogatta Esterházy törekvését, ugyancsak arra hivatkozva, hogy még váci püspökként elfogadta a szentelés szerinti ülésrendet. A kérdés hosszas vita és tanácskozás után végül 1723-ban dőlt el, amikor III. Károly rendelete értelmében a megyéspüspököknek a két érsek után szentelésük, utánuk pedig a címzetes püspököknek kinevezésük sorrendjében kellett helyet foglalniuk.¹⁶² Így sem Erdődy Gábor egri, sem Esterházy Imre zágrábi püspök törekvése nem járt sikerrel az előkelőbb hely kiharcolására.

Csáky Imre azonban már kalocsai érsekként újabb *praecedentia*-harcba bonyolódott. Keresztély Ágost ugyanis 1716-ban császári biztosi (*Prinzipalkommissar*) kinevezést kapott, vagyis ő képviselte az uralkodót a regensburgi örök birodalmi gyűlésen. Így a hagyományosan az esztergomi érsek politikai tevékenységi körébe tartozó feladatok jó részét a rangban utána következő egyházi méltóság birtokosaként Csáky vette át. Ő lett az 1715. évi dekrétum értelmében felállított Systematica Commissio elnöke is, és mint ilyen, a következő országgyűlés 1722. évi megnyitásakor nehezményezte, hogy e fontos politikai funkciója ellenére csak a harmadik hely fogja megilletni a felsőtáblán.¹⁶³ Gyors megoldást kellett találni a kérdésre, hiszen az országgyűlés első fontos feladata a Pragmatica Sanctio elfogadása volt, amelyet hosszas előkészítő munkálatok előztek meg.¹⁶⁴ Ezt a jól előkészített tervet veszélyeztette Csáky akciója. A helyzetet Managetta tanácsos mentette meg azzal az egyedi javaslattal, hogyha Csáky nem akar a primás és a nádor mögé ülni, akkor állítsanak fel neki egy külön asztalt, egy vonalban a primás és

¹⁶¹ FARLATI (1775), 593–594.

¹⁶² ECKHART (1941), 172–180.

¹⁶³ Tehát nem bíborosi címére hivatkozott, ahogy azt Málnási Ödön és az ő nyomán Joachim Bahlcke állítja, hiszen Keresztély Ágost is bíboros volt. Vö. MÁLNÁSI (1933) 261, valamint BAHLCKE (2005), 123. Viszont az is igazolható, hogy a bíborosi címet később a felsőtáblai ülésrendben figyelembe vették. Vö. SZIJÁRTÓ (2005), 570.

¹⁶⁴ MÁLNÁSI (1933), 258–260.

a nádor székével, így senki nem előzi meg a másikat.¹⁶⁵ Szintén Managettától tudjuk, hogy a kalocsai érsek végül elfogadta a vita e különös, de mint láttuk, távolról sem példa nélküli megoldását.¹⁶⁶

Hermann Engelbert naplójának tanúsága szerint az 1712. évi ülősszak idején is rendezett a klérus tanácskozást, a korábbihoz hasonlóan ismét a prímás-érsek vendégeként és az ő vezetésével. P. Engelbert a május 10-i, 11-i és 12-i tanácskozásról számol be, melynek egyik fő témája szintén a praecedentia kérdése volt. A püspökök egymás közti sorrendjét naplónk tanúsága szerint hamar megvitatták: megerősítették a szentelés, illetve a kinevezés szerinti ülőssrendet. A püspökök egymás közti esetleges vitájáról nincs információnk.¹⁶⁷

A fő kérdés ugyanis ekkor nem is ez volt, hanem a klérus sorai között újra feltűnő szerzetesi előjárók és képviselők rangsorrendjének meghatározása. Az ügy azért bírt nagy jelentőséggel, mert több szerzetesrend kérdését az országgyűlés is tárgyalta, és az uralkodó is állást foglalt velük kapcsolatban.

Már az 1708. évi ülősszakra feltűntek a szerzetesi kezelésbe vont apátságok, prépostságok előjárói illetve képviselőik. A bencések közül a pannonhalmi főapát jelent meg, és Tihany képviselője, Reyser Amánd is kérvényezte befogadását a diétára,¹⁶⁸ aki el is foglalhatta helyét a követek között.¹⁶⁹ Ackermann Tóbiás heinrichauai és zirci ciszterci apát az országgyűlés február 29-i megnyitásakor még nem nyert királyi megerősítést, ezért utólag kapta meg a királyi meghívót.¹⁷⁰ Nezorin Flórián pásztói apát ezt időben megkapta,¹⁷¹ őt képviselte P. Engelbert. A pilisi apátság ekkor még nem került vissza a ciszterciekhez, a premontrei prépostságok közül azonban Jászó és Lelesz előjárójának küldötte szintén megjelent 1708-ban Pozsonyban.¹⁷² Jelen volt még Krisztolovecz János, a pálos rend generálisa és a jezsuiták legalább egy képviselője is.¹⁷³ A következő évben ismét megjelent a pannonhalmi főapát és a pálos generális, rajtuk kívül a pásztói apátság küldötte, egy világi személy, Szabady Gáspár. A jászói és a leleszi prépost követei is jelen voltak, az ő nevük azonban nem ismert.¹⁷⁴

¹⁶⁵ Managetta jelentése, Pozsony, 1722. június 24. HHStA Wien, Hungarica, Allgemeine Akten, Fasc. 201. Konv. A. fol. 216^r.–224^r. (=MOL Mikrofilmtár W 740)

¹⁶⁶ HHStA Wien, Hungarica, Allgemeine Akten, Fasc. 203. Konv. G, fol. 23^r.

¹⁶⁷ P. Engelbert naplója, pag. 76–77.

¹⁶⁸ MOL N50 Lad. R, Fasc Z NB, Nr. 4.

¹⁶⁹ ZSILINSZKY (1888), 44–45.

¹⁷⁰ I. József 1708. március 26-án kelt leirata a nádornak OSZKK Fol. Lat. 565, pag. 87–88, valamint a nádori kancellária május 4-i leiratának másolata. OSZKK Fol. Lat 4266, pag. 20–21.

¹⁷¹ I. József meghívója Nezorin Flórián pásztói apátnak, 1707. december 23. VeML XII.2.a, Archivum Vetus, E 185.

¹⁷² ZSILINSZKY (1897), 346.

¹⁷³ ZSILINSZKY (1897), 346, valamint MOL N50 Lad R, Fasc. Q, Nr. 4.

¹⁷⁴ OGYK 700.477 pag. 365.

Az 1710 januárja és márciusa között lezajlott ülésekről nem sokat tudunk,¹⁷⁵ 1712-ben azonban ismét több szerzetest találunk az országgyűlésen, legalábbis erről tanúskodnak a köztük és a klérus többi tagja között alább tárgyalandó viták.

Az utolsó, 1714 és 1715 közötti ülésszakon a bencések közül a pannonhalmi főapát mellett Vidlics Ferenc bakonybéli apát jelent meg az országgyűlésen, mellettük a pálos generálist is ott találjuk, a ciszterciek közül pedig a zirci apátság adminisztrátora, Schneider Henrik képviselte a kettős apátság előljáróját. A premontreiek közül Sancius Róbert csornai prépost jelent meg személyesen, a váradhegyfoki prépostot pedig Helcher Félix képviselte. A jezsuiták képviselőit, Madocsányi Andrást és Gyurkovics Jánost is a jelenlévők között találjuk.¹⁷⁶

A török kort követően több szerzetesi intézmény kérvényezte befogadását az országba. A német lovagrend már az 1708. évi második ülésnapon, március 8-án a felsőtábla rendjeihez fordult, arra hivatkozva, hogy már évszázadokkal korábban részt vettek birtokos rendként az országgyűlés munkájában. A kérést a főrendek nem támogatták.¹⁷⁷ Az alsótábla jóval később, június 12-én foglalkozott a lovagrend kérésével. Itt még nagyobb ellenállás mutatkozott: a rendek méltatlankodva fogadták a kérvényt, mivel szerintük a német lovagrend sohasem volt befogadva Magyarországon, ráadásul a rend alapszabálya szerint csak németek lehetnek tagjai, így a magyarok sem kívánják a lovagrendet soraik között látni.

Május 2-án az ágostonos remeték emlékiratukban kérték az országba történő visszafogadásukat, de ekkor ez ügyben még nem született döntés. E hónap 7-ik napján és június 6-án a máltaiak folyamodtak befogadásukért. Ellenük főleg a vármegyei követek léptek fel, míg a Királyi Tábla néhány ülnöke és egyes városi követek támogatták kérésüket. Így ezt a kérdést is későbbre halasztották. Május 31-én a ferencesek Szent Erzsébet provinciájának tagjai fordultak a rendekhez, befogadásuk ügyében. Beadványukban jó érzékkel hangsúlyozták hogy már különváltak az idegen rendtartománytól. Ügyüket a rendek felkarolták: befogadásukat felterjesztették az uralkodóhoz.¹⁷⁸

A következő évben ismét több szerzetesrend fordult az országgyűléshez: a pálosok képviseletében Barilovics Lajos magyar tartományfőnök, aki emlékiratában a kollégiumok alapítására vonatkozó korlátozás feloldását kérte, a ciszterciek képviselője, valószínűleg a már említett Szabady Gáspár az egykori birtokok visszaszerzésében folyamodott a rendekhez, valamint az obszerváns és a kapucinus ferencesek, akik anyagi segítséget kértek az

¹⁷⁵ Vö. ZSILINSZKY (1897), 403–431.

¹⁷⁶ A diaeta-munkacsoport adatbázisa: <http://szijarto.web.elte.hu/diaeta-index.html> „Adatbázis” menüpont (2012. május 28.) (a továbbiakban: Diaeta-adatbázis).

¹⁷⁷ Erdődy Sándor naplója. In: Köpeczi/R. Várkonyi (2004), 339.

¹⁷⁸ ZSILINSZKY (1897), 346.

alsótáblától. A német lovagrend az előző évi visszautasítás dacára ismét a befogadással próbálkozott, ezúttal Esterházy Pál nádor és Keresztély Ágost primás támogatását bírva. Ebből július 20-án komoly nézeteltérés származott az alsó- és a felsőtábla között, végül az előbbi ellenállása ismét megbuktatta a lovagrend törekvését.¹⁷⁹

3. 3. A jezsuiták országgyűlési részvétele

A szerzetesrendek befogadásával és országgyűlési részvételük kérdésével tehát többször foglalkozott az 1708–1715. évi országgyűlés, de egyikükkel sem annyit, mint a jezsuitákkal. Az alsótábla 1708. május 31-én tárgyalta először a jezsuiták országgyűlési részvételét és úgy határozott, hogy csak abban az esetben vehetnek rész a diéta munkájában, ha a rend magyarországi tagjai különválnak az osztrák rendtartománytól.¹⁸⁰

Az osztrák jezsuita provinciából már 1622-ben kivált a cseh-morva rendtartomány, noha kezdetben csak 250 taggal rendelkezett és a szétválás után az osztrák jezsuiták száma 400-ra csökkent. A gyors növekedés miatt azonban hamarosan mindkét rendtartomány taglétszáma jelentős emelkedésnek indult, az osztrák tartomány tagjainak száma a század közepére elérte az ezer főt. A magyarországi születésűek száma azonban csak 165 volt, és a magyarországi rendházakban is mindössze 203 fő tevékenykedett. Ennek ellenére már az 1649. évi tartományi gyűlésen előkerült a provincia szétválasztásának kérdése, és ettől kezdve a háromévente rendezett gyűlések majd mindegyikén kérvényezték a rendtartomány szétválasztását. Legfőbb érvük a magyarországi intézmények nagy száma és a nagy távolság volt, melyhez az utak rossz állapota is csatlakozott. Ilyen körülmények között a tartományfőnök nem tudott eleget tenni annak a fontos kötelességének, hogy a rendházakat évente vizitálja, ez pedig a rendi fegyelem és a hatékony működés kárára vált. A későbbiekben a kérvények azt is hangsúlyozzák, hogy Magyarországon biztosítani lehetne a növendékképzést is, valamint hogy a magyarországi főpapság is hatékonyabban támaszkodhatna egy önálló magyar rendtartományra.¹⁸¹

Később azonban az ellenérvek is elkezdtek gyülekezni, néhány osztrák rendtag már 1678-ban beadványt szerkesztett az önálló magyar rendtartomány ellen, melyben leginkább politikai érveket hangoztatott: egyrészt arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy a zabolátlan magyarokból álló provincia belekeveredhet egy újabb uralkodóellenes összeesküvésbe, másrészt Bécs sem egyezne bele a tartomány szétválasztásába, mert a stratégiaiailag fontos magyar városokban működő kollégiumok osztrák tagjai fontos információ-

¹⁷⁹ ZSILINSZKY (1897), 394–397.

¹⁸⁰ ZSILINSZKY (1897), 345–346.

¹⁸¹ LUKÁCS (1989), 8–14.

val látják el az udvart a politikai eseményekről. A magyar jezsuitákat viszont Bécsben is megbízhatatlannak tartják.¹⁸²

A század utolsó éveiben mégis megszülettek a tervek a rendtartomány felosztására. Két, egymástól eltérő szemléletű tervezet került kidolgozásra: az ún. *simplex divisio*, vagyis az egyszerű felosztás, amely a politikai határok mentén alakította volna ki a két új rendtartományt tisztán ausztriai illetve tisztán magyarországi rendházakból, valamint a *mixta divisio*, vagyis a vegyes felosztás, amelyben mindkét rendtartomány osztrák és magyar intézményekből és rendtagokból állt volna, vagy pedig az osztrák tartománynál maradtak volna magyar rendi intézmények. Ez utóbbi a Duna vonalát jelölte volna ki a két provincia határául: az új magyar provinciához így csak a Pozsonytól Péterváradig terjedő, bal parti rendházak tartoztak volna. A generális információja szerint a korábbi ellentétes véleményét megváltoztatva 1700-ban már az uralkodó is egyértelműen ezt a megoldást támogatta volna. A rendtartományi gyűlések azonban nagy többséggel a *simplex divisio* mellett foglaltak állást, így a generális végül alkalmasabb időkre hivatkozva elnapolta az ügyet.¹⁸³

Pedig a kérdés megoldása az elkövetkező években egyre sürgetőbbé vált, Rákóczi Ferenc mozgalma ugyanis napirendre tűzte a magyarországi jezsuiták ügyét. Már az 1705. évi szécsényi gyűlés foglalkozott a Jézus Társasággal: elismerte ugyan a rend oktatási munkáját, de úgy határozott, hogy azokat a birtokokat, amelyeket az uralkodó az előző évtizedekben a jezsuitáknak adományozott, vissza kell szolgáltatni eredeti egyházi birtokosaiknak, az osztrák provinciához ragaszkodó rendtagokat kiutasította a Konföderáció területéről a többiek pedig felszólította: „Hogy vagy az ellenköző Austriai Provinciátul való magok elszakasztását négy holnapok alatt effectuállyák, és az Confoederatiónak subscribállyanak, vagy azt nem akarván s elmulatván, az Confoederált Magyarország részeiben meg nem maradhatnak; kiről is Válasz-resolutiójok elváratik.”¹⁸⁴ A Konföderáció szenátusának 1706. január–februári miskolci gyűlésén is előkerült a jezsuiták ügye: február 4-én vita nélkül elfogadták Széchényi Pál kalocsai érsek kérését, hogy az elszakadásra adott négy hónapos határidőt a generális halála miatt hosszabbítsák meg. Február 9-én viszont már vita alakult ki arról, hogy a *neoquistica commissio* eltörlésének és a konfiskált birtokok visszaadásának követelésével összefüggésben a jezsuita birtokokat is kobozzák-e el, vagy pedig a rend az önálló rendtartomány keretei között továbbra is működhessen. A május–júniusi nagyszombati béketárgyalások 16. pontja azonban ismét egyértelműen a független magyar rendtartomány felállítását követelte. Mivel elindultak

¹⁸² LUKÁCS (1989), 21–23.

¹⁸³ LUKÁCS (1989), 29–32.

¹⁸⁴ *Articuli Inclytorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum pro Libertate Confoederatorum in Generali Eorundem Conventu ad Oppidum Szécsény praeterito mense Septemb. Anno 1705. Indicto Conclusi.* In: R. VÁRKONYI/KIS (2004), 127–133, idézett rész: 130.

a tárgyalások a provincia szétválasztásáról, ezért az 1707. januári rozsnyói szenátusi gyűlés engedélyezte, hogy a kassai és nagyszombati kollégiumban néhány jezsuitával folytatódjon a tanítás, Rákóczi pedig a Rómába indított Brenner Domokosnak is utasításba adta, hogy tárgyaljon a generálissal a magyar provincia felállításáról.¹⁸⁵

Tehát az 1708. évi „labanc” országgyűlés alsótáblai résztvevői tulajdonképpen a felkelők követelését tették magukévá, amikor szintén a független magyar rendtartomány létrehozása mellett foglaltak állást. Ez év június 12-én a felsőtábla is foglalkozott a jezsuitákkal, és azt a panaszt fogalmazta meg, hogy nem kaptak regálist az országgyűlésre (holott láttuk, egy képviselőjük mégis jelen volt). Ezután felolvasták a Kancellária (közelebről nem ismert) válaszát is a jezsuiták beadványára.¹⁸⁶ A feszültség nyilvánvalóan abból adódott, hogy az 1687. évi XX. törvénycikk ugyan befogadta Magyarországra a Társaságot, országgyűlési részvételéről azonban nem határozott.¹⁸⁷

Az 1712. május 10-e és 12-e között lezajlott egyházi tanácskozáson is a jezsuiták ügye volt az egyik központi kérdés. A kollégiumok elöljárói, mint címzetes apátok meghívása ellen érthető módon a pannonhalmi főapát kelt ki a leghevesebben, hiszen a rend volt bencés apátságok birtokait is kezében tartotta.¹⁸⁸ De a többi, szerzetesi kezelésben lévő apátság képviselője is a jezsuitákra támadt, ebből pedig nagy kiabálás keletkezett. A primás azonban a jezsuitákat támogatta a monasztikusok ellenében: Keresztély Ágost a címzetes apátsági és prépostsági birtokokkal rendelkező jezsuita intézmények elöljáróinak személyes meghívása mellett többek között azzal érvelt, hogy így a katolikusoknak még több szavazata lenne az alsótáblán.¹⁸⁹ Végül a klérus a primás javaslatára három jezsuita képviselő országgyűlési megjelenését támogatta, ezt pedig a jelen lévő Hevenesi Gábor tartományfőnök el is fogadta.¹⁹⁰

Az alsótábla 1712-ben forrásaink szerint három alkalommal foglalkozott a jezsuitákkal. Május 4-én, tehát még az egyháziak gyűlése előtt ismertették a jezsuiták emlékiratait országgyűlési részvételük ügyében. Ezek azt célozták, hogy a rendnek azok a rektorai, akik az országban apáti, illetve préposti címet viselnek, személyesen hívassanak meg az országgyűlésre, az ezt megelőző század gyakorlata alapján.¹⁹¹ Ebből szokás szerint nagy vita támadt,

¹⁸⁵ R. VÁRKONYI (2006), 163–189. Rákóczi tehát nem kívánta a Társaság feloszlását, sőt a szerző álláspontja szerint a fejedelemnek tulajdonított, a jezsuitákat becsmérő *Responsio* sem Rákóczi tollából való.

¹⁸⁶ Erdődy naplója. In: KÖPECZI/R. VÁRKONYI (2004), 347.

¹⁸⁷ CIH 1657–1740, 349.

¹⁸⁸ Így a lébényi vagy a szkalkai javadalmat is. Vö. Sörös (1912), 217., 423.

¹⁸⁹ Tehát – legalább is a korszak elején – fontos volt a klérus létszáma a szavazáskor. Vö. SZIJÁRTÓ (2005), 281–296.

¹⁹⁰ P. Engelbert naplója, pag. 77–80.

¹⁹¹ Ezt az 1646–1647-es, valamint az 1687-es országgyűlések forrásai is megerősítik: GUSZAROVA

naplónk név szerint Okolicsányi Pált teszi felelőssé a kiabálásért, akit következetesen fő kálvinistának nevez, noha Okolicsányi köztudottan evangélikus volt. A rendek végül beleegyeztek a jezsuiták bebocsátásába, de ismét csak azzal a feltétellel, hogy elválasztják magukat az osztrák rendtartománytól.¹⁹² Május 18-án meg is jelentek a jezsuiták képviselői az alsótáblán, de az egyháziak gyűlésének döntésétől eltérően csak ketten. Már rögtön az első fellépésük botrányba fulladt: Lányi szerint Magyar (Megyery) Gábor királyi táblai ülnök, naplónk szerint természetesen Okolicsányi tett epés megjegyzést a két követre, mire megint lármázásba fulladt az ülés.¹⁹³

De a legnagyobb felfordulást a július 14-i ülésnap hozta. Ekkor hozták át ugyanis az alsótábláról az uralkodónak a rendek feliratára adott választát. A királyi leirat általában véve is csalódást okozott, mert Károly mereven ragaszkodott korábbi elképzeléseihez, a nap legnagyobb vesztese azonban kétségkívül a jezsuita rend volt. Károly ugyanis válaszában kemény szavakkal illette a jezsuitákat, amiért az uralkodó megkérdése nélkül kaptak helyet az országgyűlésben. Külön is felrótta nekik, hogy Bécs tudta nélkül vállalták az önálló magyar rendtartomány megalakítását. Ez a fejlemény természetesen nagy felbolydulást okozott az ülésteremben: a két jezsuitát és a klérus többi tagját teljesen összezavarta az uralkodó váratlan haragja, a jezsuiták ellenlábai, nyilván élükön a protestáns rendekkel viszont hangos tetszésnyilvánításba kezdtek.¹⁹⁴ Az eset azért is érdekes, mert a protestáns Lányi, bár szintén beszámol az aznapi ülésről és a királyi válaszok kihirdetéséről, a jezsuiták ügyét egy szóval sem említi.¹⁹⁵

A két megjelent jezsuitát tehát váratlanul érte az uralkodói leirat, pedig Bécsben már a királyi válasz ismertetése előtt vizsgálat indult az ügyben. Itt arra keresték a választ, hogy kik adták beleegyezésüket az önálló magyar rendtartomány felállításába, kérték-e a generális beleegyezését, miért nem kérték ki az uralkodó hozzájárulását, valamint hogy ki adott az országgyűlésen résztvevő jezsuitáknak felhatalmazást annak kijelentésére, hogy a generális és a provincia tagjai akarják a szétválást. Mind a generális, mind pedig a bécsi rektor kijelentette, hogy a provincia szétválasztása csak az uralkodó előzetes beleegyezését követően jöhet létre, de a kérdést a háború miatt nem tartják időszerűnek.¹⁹⁶ Később Hevenesi is úgy nyilatkozott, hogy a rendtartomány az uralkodó akarata ellenében nem szorgalmazza a szétválást, és a

(2005), 117., valamint ZSILINSZKY (1897), 411. Hevenesi Gábor tartományfőnök áprilisi kérvénye: MOL N 50 Lad. R. Fasc. X. Nr. 68.

¹⁹² P. Engelbert naplója, pag. 70. Lányi Pál naplója hallgat az ügyről. A május 4-i ülésről: THURY (1903–1904), II., 402–403.

¹⁹³ P. Engelbert naplója, pag. 71, THURY (1903–1904), I., 408.

¹⁹⁴ P. Engelbert naplója, pag. 169–170.

¹⁹⁵ THURY (1903–1904), II., 28.

¹⁹⁶ LUKÁCS (1989), 107–110.

magyar rendek is kihagyták a posztulátumból ezt a követelést, így Károly ismét beleegyezett abba, hogy a jezsuiták részt vegyenek az országgyűlésen.¹⁹⁷ Ezt jól mutatja, hogy már az 1712 augusztusában megszövegezett dekrétum-tervezetben szerepel a jezsuiták ülésjoga, méghozzá a később szentesített törvénycikkkel gyakorlatilag szó szerint megegyező szöveggel.¹⁹⁸

Hogy a jezsuiták megjelenése, és főként az a követelésük, hogy apátságokra hivatkozva nyerjenek maguknak részvételi jogot, nemcsak a protestánsokat háborította fel, arra jó bizonyíték naplónk egyik bejegyzése, amely éppen a július 14-i ülés kapcsán Cicerót idézve kiált fel e terv ellen: „Ó idők, ó erkölcsök! Miféle jezsuita atyák bitorolják az apáti címeket!”¹⁹⁹

A jezsuiták országgyűlési részvételét végül az 1715. évi LXXIII. törvény-cikk szabályozta. Ez kimondta, „hogy az említett jezsuita rend atyáit, kiket törvényesen már régóta bevettek, s Ő legszentségesebb felségétől ezen országgyűlésre is meghívót nyertek, mint az apátságokhoz s prépostságokhoz tartozó fekvőjóságok tényleges birtokosait, testületileg, közülök két bennszülött személyében, de csupán addig, míg eme javadalmak birtokában vannak, a karok és rendek közt üléshez és szavazathoz bocsássák.”²⁰⁰

A jezsuiták azonban a látszat ellenére nem elégedtek meg ezzel a megoldással. Az 1728–1729. évi diétán ugyanis Kiris Ferenc, a pozsonyi kollégium rektora, majd utódja, Csepelényi Ferenc, valamint a pozsonyi könyvtáros, Fasching Ferenc²⁰¹ a pálos generális és a pilis–pásztói apát követével szemben léptek fel praecedentia-igénnyel. Érvelésük szerint Vajay András pálos és Palik Gellért ciszterci szerzetest nem illeti meg ülés hely az egyháziak tábláján, hiszen ők előljáróik helyett jelentek meg, tehát a távollévók követei között volna a helyük. Míg a jezsuita követek a törvényi rendelkezés és a szokás alapján a jezsuiták birtokában lévő címzetes apátságok és prépostságok képviselőként érkeztek, tehát a káptalanok követei és az infulált apátok után kell helyüket elfoglalniuk, nem a távollévók követei között. Ezt még azzal is megtoldották, hogy a jezsuita rend az országban jelentősebb befolyással rendelkezik, mint a velük vitában állók.²⁰² A pálos és a ciszterci követ ezután a primáshoz fordult, védelmét kérve a jezsuiták úgymond jogtalan támadása ellen.²⁰³ Úgy tűnik a primás-érsek, ekkor már az egykori pálos rendfőnök Esterházy Imre, befolyása ezúttal is eredményes volt, ugyanis nincs nyoma annak, hogy bármilyen döntés született volna a kérdésben, tehát az

¹⁹⁷ LUKÁCS (1989), 36–37.

¹⁹⁸ Art. LXX De Sessione PP. Societates Jesu, HHStA Hungaria Comititalia 1707–1712. Fasc. 403. Konv A, fol. 67^v (=MOL X W798).

¹⁹⁹ „O Tempora, o mores, queis Patres Societatis sibi usurpant nomen Patris Abbatis.” A két ülésnap: P. Engelbert naplója, pag. 69–70; az idézett rész: pag. 117.

²⁰⁰ CIH 1657–1740, 501.

²⁰¹ LUKÁCS (1978–1995), VII. 561, 619.

²⁰² MOL N 52 diaetae anni 1728–1729, Fasc. VV Nr. 60. fol. 38^r–42^v.

²⁰³ Közli BÉKEFI (1902b), LXXXIII. sz. 159–160.

ülésrenden nem változtattak. De azt, hogy a kortársak sem voltak tisztában az alsótáblai egyháziak és az őket képviselő ugyancsak egyházi személyek közötti különbséggel, jól mutatja, hogy az apátok, prépostok követeit néha az egyháziak, néha viszont a távollévők követei között tüntették fel.²⁰⁴ Az 1764–1765. évi országgyűlésről készült egyik beszámoló pedig az ülésrendről szólva megemlíti, hogy a távollévők követei az egyháziak asztalának végén ültek, ami még inkább érzékletessé teszi e két csoport összekeveredését. Nézeteltérések a szavazásokkor következhetnek be, de az időben előrehaladva, a pars sanior-elv alkalmazásának térnyerése következtében ez a kérdés nyilvánvalóan súlytalanná vált. Az alsótábla „józanabb és előbbre való részének” (*sanior et potior pars*) ugyanis egyre inkább a vármegyei nemesség képviselőit tekintették. Így az ügydöntő szavazásoknál az alsótábla tagjainak szavazatát nem egyforma mértékben vették számításba: nem megszámozták, hanem súlyozták (*vota non numerantur, sed ponderantur*).²⁰⁵

3. 4. Az apátok és prépostok küzdelmei

A jezsuiták mellett a pannonhalmi főapátnak a pálos rend főnökével folytatott praecedentia-vitája is több országgyűlésen felbukkant, részben szintén a hiányos törvényi szabályozás következményeként. Pontosabban a kettejük közti erőviszonyokat korábban minden bizonnyal a szokásjog szabályozta. Ez azonban 1526 és 1608 között a publikált források alapján nem rekonstruálható: először 1582 decemberéből olvashatjuk az országgyűlésre meghívandó rendek névsorát, itt viszont csak a pálos rend generálisát, (Ternavai, Nagyszombati) Istvánt találjuk meg a prépostok között.²⁰⁶ Az 1600. december 8-án, a következő évi országgyűlésre meghívottak között egyikük nevét sem olvashatjuk (megtaláljuk viszont a turóci prépostságot képviselő jezsuitákat, név nélkül),²⁰⁷ ugyanez a helyzet az 1602. évi országgyűlésre április 12-én összeállított listával (a turóci jezsuiták itt is szerepelnek),²⁰⁸ végül azon az 1606. évi őszi névsoron, melyen a bécsi béke becikkelyezésére összehívni szándékozott országgyűlésre meghívandó rendek nevei szerepelnek Himmelreich Györgyöt találjuk, aki pannonhalmi főapátként szerepel.²⁰⁹ Himmelreich azonban csak kommandátor, azaz kormányzó volt, mert bár 1602-ben elnyerte az uralkodótól a pannonhalmi főapátságot, de apáti áldásban nem részesült. Nem is volt bencés szerzetes. Ő minden bizonnyal egyéb tisztségeinek

²⁰⁴ I. Diaeta-adatbázis

²⁰⁵ SZIJÁRTÓ (2005), 116., valamint 310–313.

²⁰⁶ MOE VII. (1582–1587). 138. Vö. KISBÁN (1938–40), II. 436.

²⁰⁷ MOE IX. (1598–1601). 487. Ekkor négy jezsuita páter élt a turóci rezidencián, Christeucus (Crysteucus) Theophil házfőnök vezetésével. LUKÁCS (1978–1995) I., 609.

²⁰⁸ MOE X. (1602–1604). 83.

²⁰⁹ MOE XII. (1606), 723.

köszönhette, hogy a korábbi kommandátoroktól eltérően felkerült a meghívandók listájára, hiszen zágrábi kanonok, majd pápói prépost, végül királyi tanácsos lett. A későbbi országgyűléseken is jelen volt a főrendek között.²¹⁰

Az országgyűlés összetételéről szóló 1608. évi rendelkezés viszont a pannonthalmi főapátot név szerint nem említi, a pálos generálisnak pedig csak ülés- és szavazati jogot enged anélkül, hogy meghatározná, az országgyűlés melyik tábláján kapjon helyet.²¹¹

Az 1708. évi ülésszakon a frissen beiktatott pálos rendfőnöknek, Krisztovecz Jánosnak először azzal kellett megküzdenie, hogy egyáltalán elfogadtathassa jogát a felsőtáblai megjelenésre. A regálist ugyanis még elődje, Esterházy Imre kapta, aki nem sokkal azután a váci püspöki címet nyerte el. Ezért a rendi előírásoknak megfelelően²¹² leköszönt rendfőnöki tisztségéről addigi helyettese, Krisztovecz javára. A felsőtábla néhány tagja azonban tiltakozott az eljárás ellen. Végül Keresztély Ágost közbelépésével sikerült Krisztovecznek elfoglalnia az őt megillető helyet.²¹³ Nem élvezhette azonban sokáig háborítatlanul friss privilégiumát, mert Karner Egyed pannonthalmi főapát elsőbbséget követelt vele szemben a főpapok között. Karner és utódai érvelését, mely a főapátok praecedentiájának elvesztését Pálffy Mátyás főapát 1646. évi magatartásából eredeztette, aki a kommandatori időszak lezárulta után, úgymond tévedésből az alsótáblára ült és mikor figyelmeztették, már csak a pálos generális után maradt neki hely a főpapok között,²¹⁴ az 1622. évi országgyűlésre meghívandók listája megerősíteni látszik. Itt ugyanis az apátok között a felsorolásban első helyen áll a pannonthalmi főapát, a pálos generális viszont csak jóval hátrébb szerepel (szintén az apátok között). De ezt találjuk a 1646–1647. évi országgyűlésre meghívandók listáján is, amely ellentmondani látszik a pannonthalmiak 18. századi érveinek.²¹⁵

A pálosoknak a 17. század második felében gyakorolt elsőbbségét végül a rend kérésére Esterházy Pál nádor tanúsította. A horvát rendi gyűlés azonban, amely 1700-ban véleményezte Mallesich Gáspár pálos rendfőnök kérvényét, azt sem támogatta, hogy a mágnások előtt foglaljon helyet a felsőtáblán.²¹⁶

²¹⁰ MOLNÁR (1906), 76. Molnár szerint: Himmelreich „főpapi kiváltságai értelmében a főrendek között nyert helyet és szavazó-jogot” (uo.). Mivel egyházjogi értelemben nem viselt apáti tisztséget, ez csak a szokásjog alkalmazásával magyarázható.

²¹¹ „E képpen az első Remete Szent Pál szerzet rendfőnökének is egy szavazatot engednek.” CIH 1608–1657, 25.

²¹² GALLA (1941)

²¹³ BEKK Ab 154, Tom. IV. fol. 35r–v.

²¹⁴ V. ö. MOLNÁR (1906), 210–214, valamint SZIJÁRTÓ (2005), 416–417.

²¹⁵ GUSZAROVA (2005), 106–107 és 117. Az 1630. évi listán viszont csak Himmelreich szerepel. Uo. 112

²¹⁶ Acta et articuli Dominorum Statuum et ordinum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae... Varasd, 1700. március 8. In: Zaključci Hrvatskog Sabora, II., 211.

Így 1708-ban és azt követően kiélezett küzdelem folyt a pannonthalmi főapát és a pálos generális között a praecedentiáról. Az érvek és ellenérvek között történeti és egyházi jogi természetűeket is találunk: a bencések elsőségüket a Szent Márton apátság, mint első magyarországi szerzetesi intézmény jelentőségével próbálták igazolni, emellett hivatkoztak a főapát nullius státuszára is.²¹⁷ Mivel a bencés rend évszázadokkal megelőzte a pálosok megalakulását, ezért utóbbiak csak a rend névadójának, a hagyomány szerint a 3. és 4. század fordulóján élt Remete Szent Pálnak ősiségével érvelhettek, valamint azzal, hogy a pálos rend főnöke az egész szerzetesközösség előljárója, míg a pannonthalmi főapát csak a magyarországi konventek felett rendelkezik joghatósággal.²¹⁸

Az 1712. évi egyházi gyűlésen is a pálos generális került ki győztesen a vitából. Ekkor naplónk tanúsága szerint Keresztély Ágost védte meg a pálos érdekeket a pannonthalmi apáttal szemben.²¹⁹ Mivel ő volt a pálos rend bíboros-protectora, ezen a magatartásán nincs mit csodálkoznunk.

Ezzel azonban a kérdés nem jutott nyugvópontra: Sajghó Benedek főapát 1722-ben az országgyűlés elé vitte a praecedentiát. Valóságos beadványháború kezdődött, melynek csúcspontjaként Tonneman Vitus György jezsuita szerzetes, III. Károly gyóntatója nem kevesebb, mint 654 auctorra hivatkozva bizonyította a főapát elsőbbségét a pálos rendfőnökkel szemben. Hiába, Keresztély Ágost most sem engedett. Sajghó 1728-ban még egyszer előhozakodott az ügygel, a praecedentia azonban később nem került terítékre.²²⁰ A pálos rendfőnök pozícióját tovább erősítette, hogy 1725-től Esterházy Imre volt generális ült az esztergomi érseki székben, a rendfőnököt pedig 1770-ben Róma – az akkori protektor, Migazzi Kristóf váci püspök közbenjárására – a főpapi jelvények viselésére hatalmazta fel.²²¹

A heinrichai és a velehradi ciszterci apát képviselői Zirc és (Pilis–)Pásztó megszerzése után, mint láttuk, először apátjuk részvételi jogát biztosították az országgyűlésen, Heinrichau apátja azonban azzal is megpróbálkozott, hogy a felsőtáblára ülhessen, Nezorin Flórián velehradi apát pedig azért nem jelent meg személyesen az országgyűlésen, mert rangján alulinak tekintette az alsótáblát. Az apátok és prépostok országgyűlési részvétele kapcsán végső soron két álláspont ütközött, ez vezetett a nézeteltérésekhez. A külföldi apátok és prépostok, így naplónk tanúsága szerint a heinrichai és a velehradi

²¹⁷ A nullius apát a korabeli egyházjog szerint saját apátsága területén korlátozott püspöki joghatósággal bírt és püspöki jelvényeket viselt. A hatályos egyházjogban megfelelője a területi apát (370. k.).

²¹⁸ NÉMETH (1907), 151–159.

²¹⁹ P. Engelbert naplója, pag. 80.

²²⁰ NÉMETH (1907), 151–159.

²²¹ KISBÁN (1938–1940), II. 108. Bár ennek az országgyűlések tekintetében már nem sok hasznát vehette.

apát is, a kánonjog felől közelítette meg a kérést. Eszerint pedig a rendes joghatósággal bíró ún. nagyobb prelátusok, vagyis az érsekek és püspökök mellett léteznek ún. kisebb prelátusok is, akik ugyan nem felszentelt püspökök, de a megyéspüspöki joghatóságtól függetlenül kormányozzák apátságukat vagy prépostságukat, valamint főpapi jelvényeket viselnek.²²² Több külföldi apát és prépost, így a heinrichai és a velehrádi ciszterci apát is hazájában hasonló kiváltságokban részesült, ráadásul ehhez Heinrichau esetében világi cím is társult: az apát egyben Münsterberg főkapitánya is volt. Velehrad apátja 1379-ben nyerte el a főpapi jelvények viselésének jogát, 1477-től pedig az olmützi püspök utáni első hely illette meg a főpapok között. Kánonjogi értelemben tehát mindketten a kisebb prelátusok közé tartoztak.

A magyar rendi hagyomány azonban prelátusnak egyértelműen csak az érsekeket és püspököket tekintette,²²³ és az országgyűlésre meghívott rendek között is a „praelati” név alatt csak a püspököket tüntették fel. A magyar rendek a külföldi szerzetesi előjárókat a többi infulát viselő, tehát apáti áldást elnyert társukkal együtt az alsótáblára utasították, mert az 1608. évi rendelkezés is itt jelölt ki számukra helyet az országgyűlésben.²²⁴

Így nem csoda, hogy az 1712. évi egyházi gyűlés sem támogatta a heinrichai apátnak azt a törekvését, hogy a felsőtáblán nyerjen üléshelyet. Ezzel összefüggésben pedig Erdődy Gábor már korábban is nehezményezte, hogy a ciszterciek a birtokok jövedelmét kiviszik az országból. Ezt a vádat a későbbi országgyűléseken majd több megye is megfogalmazza.²²⁵ Hermann Engelbert naplója is többször megjegyzi azt az előző fejezetben már említett tényt, hogy a monasztikus hagyományokat követő szerzetesrendeket, főleg a külföldieket, a magyarországi klérus sem nézte jó szemmel, ezért körükben sem számíthattak támogatásra. Ezt saját feljegyzéseinek tanúsága szerint hamar belátta, így a heinrichai követell ellentétben nem is kért apátja számára felsőtáblai megjelenési jogot. Így az egyházi tanácskozáson is részt vehetett.

A tanácskozáson még Kratochvil Károly, a klosterbrucki premontrei apát kérését is tárgyalta, aki szintén fel akart kerülni a felsőtáblára. Legfontosabb érvei között szerepelt, hogy ő a magyarországi premontrei apátságok vizitátora (ezzel nyilvánvalóan a pannonhalmi apáthoz és a pálos rendfőnökhöz kívánta hasonlítani magát), valamint hogy reguláris kánonokrendi előjáró (utalva ezzel a zágrábi nagyprépostra).

²²² Vö. BÁNK (1958), 94–95. A hatályos kánonjog már nem használja a „kisebb prelátus” terminust.

²²³ Ez tükröződik az 1608. évi k. u. I. törvénycikk szövegében is, mely az országgyűlésre meghívandó főpapok (prelátusok) körébe csak a megyéspüspököket sorolta. CIH 1608–1657, 24.

²²⁴ „Utoljára, ha süveges és kiváltságos prépostok és apátok volnának, akiknek az országban prépostsági és apátsági birtokjogaik lennének és azokat birtokolnák, ezek is, az ország karai és rendei elnevezése alatt bennfoglaltatván: szavazatukkal a bécsi béke végzésekre képest, az országalakók közt éljenek. CIH 1608–1657, 25.

²²⁵ ALPÁR (1942), 26.

A szerzetesi előjárók egymás közti ülésrendje is felmerült ezen a tanácskozáson. Itt a morvaországi Engelbert a jezsuitákkal szembeni praecedentiáját a Troppai Hercegség példáján keresztül próbálta meg biztosítani, ahol törvényben mondták ki a ciszterciek elsőbbségét. Ezt azonban Keresztély Ágost azzal söpörte le az asztalról, hogy nem Felső-Sziléziában, hanem Magyarországon folyik a tanácskozás. A praecedentia tárgyában végül a püspököknél már ismert, a szentelési illetve a kinevezési sorrendet figyelembe vevő javaslat született, amely a reális apátokat a címzetesek elé vette, de az apátok követői a jezsuiták mögé szorultak.²²⁶

A következő, 1714–1715-ös ülészakon elsőként ismét a klosterbrucki premontrai apát fordult az országgyűléshez, és megint csak a pálos generálisra, valamint a pannonhalmi főapátra hivatkozva kért a maga számára is felsőtáblai megjelenési jogot. Hivatkozott még a váradhegyfoki prépostság nagy múltjára és arra az anyagi áldozatra is, amelyet a premontrai rend és kifejezetten a klosterbrucki konvent Magyarorszáért hozott.²²⁷

Vele egy időben Ackermann Tóbiás heinrichauai ciszterci apát, a zirci apáti cím birtokosa is az országgyűléshez fordult, megismételve 1712-es kérvényét. Ő is megemlítette a pálos rendfőnököt és a bencés főapátot, és utóbbira hivatkozva hangsúlyozta, hogy heinrichauai apátként maga is püspöki joghatósággal rendelkezik, ezért őt is megilleti a felsőtáblai hely.²²⁸ Harmadik kérelmezőként Ravasz Ferenc, a pozsonyi jezsuita kollégium prokurátora²²⁹ fordult az országgyűléshez, ismét a jezsuita címzetes apátok és prépostok személyes meghívását kérve.²³⁰

Az előbb ismertetett szerzetesi törekvések fényében nem véletlen, hogy az 1715. évi dekrétum külön törvénycikkben foglalkozik a szerzetesi előjárók kérdésével,²³¹ egyúttal pontosítva, sőt némileg megváltoztatva az 1608. évi általános rendelkezést. Eszerint a rendek a váradhegyfoki prépostnak, mivel ő egyben a magyarországi premontreiek általános helynöke is, a főpapok és mánások között, tehát a felsőtáblán biztosítanak ülés- és szavazati jogot. A jezsuitáknak azonban, mint láttuk, meg kellett elégedniük azzal a szabályozással, amely már az 1712. évi dekrétumtervezetben is szerepelt: címzetes apátságaik és prépostságaik után – amíg ezeket birtokolják – testületileg küldhetnek két magyar megbízottat az országgyűlésre.

Az 1715. évi rendelkezés tehát felülírta a korábbi szabályozást: a váradhegyfoki prépostnak, pedig ő is csak egy infulált és birtokos prépost volt a sok közül, megengedte a felsőtáblai részvételt. A zirci apátról a törvénycikk nem

²²⁶ P. Engelbert naplója, pag. 76–94.

²²⁷ MOL N 50 Lad. R. Fasc. N, Nr. 65.

²²⁸ MOL N 50 Fasc. T, Nr. 63.

²²⁹ LUKÁCS (1978–1995), 443.

²³⁰ MOL N 50 Lad., R, Fasc. V. Nr. 21.

²³¹ 1715. évi LXXIII. tc.

szól, neki meg kellett elégednie az alsótáblai megjelenéssel vagy képviselettel. A gyakorlatban az utóbbi megoldás vált általánossá.²³² Sőt, mikor Leeb Róbert szentgotthárdi apát az 1741. évi diétán, mint a magyarországi ciszterciek általános helynöke felsőtáblai megjelenési jogot kért, a rendek őt is elutasították.²³³

Az 1715. évi dekrétummal új szerzetesrendeket is befogadtak: a kamalduliakat, a trinitáriusokat és a piaristákat, „de minden szavazat és ülés nélkül”. Azt is kimondták továbbá, hogy ezután csak uralkodói engedéllyel lehet újabb szerzetesi intézményeket alapítani.”²³⁴

A szomszédos Alsó-Ausztriában, számos magyarországi szerzetesi intézmény anyamonostorának hazájában szintén megtaláljuk az apátokat és prépostokat a prelátusok között. Itt a 15. században fejlődött ki az önálló prelátusi tábla, melyen a bencés apátok, köztük Altenburg, a bécsi skótok és Göttweig, a ciszterci előjárók, köztük Heiligenkreuz és Lilienfeld, valamint a premontrei konventek apátjai, köztük a perneggi is helyet foglalt. Itt találunk még a német területeken korszakunkban a hazainál sokkal gyakoribb társaskáptalani intézmények közül négyet, sőt Erla női bencés monostor előjárója is a prelátusok közé tartozott. Lényeges különbség azonban, hogy ezeken a tartományi gyűléseken a püspököknek csak egy része jelent meg a prelátusi táblán, másik részüket a nemesség sorai közt találjuk, a klérus tehát nem alkotott olyan zárt csoportot, mint a magyar országgyűlésen. A bécs-újhelyi püspök például csak a jozefinista egyházmegyereform után került a prelátusok közé, mikor a püspökség központja Sankt Pölten lett.²³⁵

A birodalmi gyűlés prelátusi táblái is főként szerzetesekből álltak, amint ezt a sváb prelátusi csoport összetétele jól mutatja. Korszakunk végén a 23 tagból álló sváb tábla bencés, ciszterci, premontrei és ágostonos kanonok előjárókból, valamint a klarisszák női előjáróiból állt. Itt azonban a prelátusi tábláknak az ekkorra már bevett gyakorlattá vált kuriális szavazat miatt lényegesen kisebb politikai befolyása volt a rendi gyűlésen, mint magyarországi társaiknak a pozsonyi országgyűlésen.²³⁶

Természetesen a szerzetesek közötti viták sem nélkülözik az európai párhuzamokat, ismét Lüniget segítségül hívva ismerhetjük meg például az említett sváb birodalmi körzethez tartozó Petershausen bencés apátjának vitáját a konstanzi egyházmegyében fekvő, de svájci területen álló Kreuzlingen ágostonos kanonok rendi monostorának prépostjával. Az ügy azért érdekes számunkra, mert Kreuzlingen prépostja nem világi fórumhoz, hanem a Rota Romanához, tehát a Szentszék rendes fellebbviteli bíróságához fordult, Petershausennek viszont a sváb körzeti gyűlés megtiltotta, hogy külföldi tör-

²³² Diaeta-adatbázis

²³³ SZIJÁRTÓ (2005), 423.

²³⁴ 1715. évi CII. tc. CIH 1657–1740, 518.

²³⁵ STRADAL (1973), 53–115.

²³⁶ REDEN-DOHNA (1982), 8.

vényszek előtt keresse igazát Kreuzlingennel szemben. Mivel Petershausen képviselője nem jelentkezett Rómában, a Rota Kreuzlingennek adott igazat, kimondva: az apát minden egyházi és világi cselekmény alkalmával megelőzi a petershauseni bencés apátot. A császár azonban tekintélyét latba vetve – és nyilvánvalóan a Rotába küldött ügyhallgatója segítségével – elérte, hogy ezt a határozatot ne hirdessék ki.²³⁷

4. Hermann Engelbert naplója mint történeti forrás

De kanyarodjunk vissza P. Engelbert naplójához. Az előzőekből is kirajzolódhatott, hogy a morvaországi szerzetes feljegyzései számos értékes információval gazdagítják általában az 1712. évi országgyűlési ülésszakról meglévő ismereteinket, de kifejezetten az egyháziak, közülük pedig leginkább a szerzetesek század eleji tevékenységébe, mindenekelőtt pozícióharcaiba különösen részletes betekintést engednek. A következőkben szemügyre vesszük magát a forrást, hogy megállapítsuk: mikor milyen feljegyzéseket vetett papírra P. Engelbert, és ezek milyen viszonyban állnak az 1712. évi diéta tárgyalásakor leggyakrabban idézett forrás, Lányi Pál naplójának megállapításaival.

Már korábban felfigyelt arra a kutatás, hogy az 1712. évi eseményekről különböző források egészen más képet festenek. Konkrétan Lányi Pál és a két bihari követ, Komáromi Csipkés György és Bakay Ádám diáriuma között mutathatók ki komoly ellentmondások. Ezek nagymértékben árnyalják az országgyűlési magánnaplók forrásértékéről alkotott képet.²³⁸ Ezért még inkább indokolt P. Engelbert naplójának részletesebb szemügyre vétele.

Hermann Engelbert március végén indult útnak a velehradi kolostorból, és mintegy százharminc kilométert megtéve Maratice, Znorow, Holics, valamint Nagylévárd érintésével érkezett Pozsonyba április 2-án, délelőtt tíz óra körül. A külvárosban, az Arany Korona fogadóban szállt meg, majd 4-én az országgyűlési megbízottak által neki kijelölt szálláshelyre költözött. Apátjától kapott megbízólevelét április 5-én mutatta be a személynöknek Spáczay Gáborral, a nyitrai káptalan követeivel és más világiakkal együtt. Ők jelentek meg az alsótáblai egyházi követek közül elsőként a személynöknél.²³⁹

Naplója tanúsága szerint P. Engelbert az országgyűlés megnyitására eltelt időben a prímás-érseknél és másoknál is látogatást tett, hogy fáradozzon a pásztoi apátság ügyében. Itt minden bizonnyal a már tárgyalta, elhúzódo birtokperekről, a várossal, valamint a területileg illetékes egyháziakkal fennálló vitákról volt szó.

²³⁷ LÜNIG (1719–1720), I., 25–26.

²³⁸ SZIJÁRTÓ (2006), 249–254.

²³⁹ MOL N 50 Fasc. Q, Nr. 21.

Lányi Pál társával, Szent-Imrey Sámuel esküdt jegyzővel²⁴⁰ április 14-én érkezett meg Pozsonyba.

Április 15-én mindkét szerző megtekintette a korona pozsonyi behozatalának ceremóniáját, és részletesen be is számolt róla. Itt olvasható az első, még jelentéktelen eltérés: Engelbert tudósítása szerint a koronát rejtő láda fekete selyemmel, míg Lányi szerint vörös bársonnyal volt letakarva.²⁴¹

Szerzetesünk ezután megemlíti a nádor 18-i megérkezését, majd rátér az első, 20-i ülésnapra. A kilenc órakor kezdődő megnyitó előtt a neki kijelölt helyen, az egyháziak tábláján, a kanonokok, az apátok és a többi egyházi követ közt foglalt helyet. Ő is átvonult a rendek képviselőivel együtt a Zöld Házba (vagy ahogy tévesen fogalmazott: a zöld kapunál lévő házba),²⁴² és meghallgatta az uralkodó fogadásának és koronázásának rendjét. Ezekről naplójában másolatot is készített. Aznap találkozott a zirci apát követével, Schneider Henrik adminisztrátorral is, akivel az egyháziak közti ülésrendről beszélt.

A másnapi ülésen történeteket nem jegyezte fel, ekkor Lányi szerint az uralkodó elé induló követséget választották meg, ennek összetételéről vita is támadt az alsótáblán megjelent rendek között. Ezután május 4-éig nem ült össze az alsótábla, ebben mindkét forrás megegyezik.

A május 4-i ülésen több ügy is előkerült, ezek közül P. Engelbert és Lányi is megemlíti, hogy a rendek a koronázás időpontjáról vitáztak, valamint előkerült Esterházy Antal kuruc tábornok kegymeli ügy is.

Az ezt követő május 17-i ülésről nem emlékezik meg Engelbert, pedig Lányi szerint ekkor diktálták le a rendeknek József 1687. évi diplomájának szövegét. Ugyancsak Lányi írja, hogy ekkor olvasták fel a jezsuiták kérvényét is.

A másnapi ülésen történt, jezsuitákkal kapcsolatos incidensről azonban mindketten beszámolnak, csak az ülésteremben helyet foglaló két szerzetesre tett megjegyzések forrását adják meg másként: mint láttuk, Lányi szerint Megyery Gábor, P. Engelbert szerint Okolicsányi Pál utasította rendre az alsótábla új résztvevőit.

Az uralkodó május 19-i bevonulásáról szintén mindketten megemlékeznek, Lányi valamivel részletesebben. Ő közli az elhangzott beszédek is, amelyekkel már mi is megismertedtünk. Károlynak a magyar rendek megnyerését célzó piros nemzeti öltözkékét azonban, mint láttuk, figyelmen kívül hagyja.

A május 20-i eseményekről, köztük az uralkodói proposíciók tárgyalásáról mindketten beszámolnak, az Okolicsányi felszólalása utáni felháborodásról, és a klérus elhíresült „non datur Status quintus” bekiabálásairól azonban csak Lányi ír. P. Engelbert itt a főpapoknak a szerzetesség ellenes hangulatát említi meg.

²⁴⁰ MOL N 50 Fasc. Q. Ad Nr. 21.

²⁴¹ A következőkre: THURY (1903–1904), I., 395–407 és THURY (1903–1904), II., 5–29.

²⁴² A Zöld Ház ugyanis nem egy zöld kapuról, hanem zöld színű belső berendezéséről kapta a nevét. ORTVAY (1905), 645–646.

P. Engelbert naplójának kronológiai folytonossága ezután megszakad: a 20-i eseményeket követően ismerteti a klérus május 10-e és 12-e között lezajlott tanácskozását, amellyel már részletesen megismerkedtünk. Ezután tér vissza az országgyűlési ülések tárgyalására: a 17-i ülésnap feljegyzésével folytatja, de itt valójában már a 20-i eseményeket írja le, az itt közölt leiratok is a 20-i dátumot viselik. Itt közli továbbá a koronázáshoz kapcsolódó eseményekre megválasztott személyek listáit, valamint József 1687. évi diplomáját.

A 21-i ülésnapról P. Engelbert csak annyit tartott fontosnak megjegyezni, hogy igen hosszú volt: reggel nyolc órától délután 4 óráig tartott. Szerencsére Lányi Páltól tudjuk, hogy az ülés elhúzódása nem volt véletlen: ekkor kapták meg ugyanis a rendek az uralkodótól a koronázási hitlevél tervezetét, mely mint láttuk, azonos volt az 1687. évi szöveggel. Ebből a már ismert vita támadt.

A másnap lezajlott koronázás mindkét szemtanú szerint a tervek szerint történt, P. Engelbert az esemény kapcsán Károly megnyerő és alázatos egyéniségét emeli ki, Lányi a beszédekre, a lakomára és a koronázás alkalmából veretett és a nép közé szétszórt pénzermékre is kitér.

Május 23-án és 24-én nem volt ülés, de a protestánsok összegyűltek a vallás dolgában, erről Lányi számol be. A 25-i ülést mindketten megemlíti, Lányi sokkal részletesebben, mint P. Engelbert.

Másnap Úrnapja volt, ezen az ülésen a protestáns követek Okolicsányi és egy néven nem nevezett református követ tanácsára nem vettek részt, nehogy feszültség támadjon a katolikus többséggel, különösen azért, mert a reformátusok felekezeti meggyőződésük ellen való dolognak tekintették a térdeplést. Azonban P. Engelbert sem vett részt a – nyilván a Szent Márton templomban celebrált – ünnepi misén és az azt követő körmeneten, ő az alsótábla üléstermétől nem messze fekvő orsolyita nővérek templomában²⁴³ misézett, majd Starhemberg Gundaker Tamás kamarai elnökkel tárgyalt annak a kölcsönnek a visszafizetéséről, amelyet a velehradi apátság folyósított a Kamara részére.

Május 28-án P. Engelbert Illyés András erdélyi püspöknél vendégeskedett, a főpap ekkor ajánlotta fel a szerzetesnek, hogy átadja Velehradnak a pilisi apátság birtokait. Így az országgyűlési beszámoló ezután hetekre megszakad, mert P. Engelbert a birtokok átvételének ügyében intézkedett. Közben vissza is utazott Velehradra, majd apátjával együtt jött újra Magyarországra, hogy megnézzék a pilisi apátsághoz tartozó, Pozsonyhoz közel fekvő három falut, Pozsonycsákányt, Csütörtökhelyt és Misérdet.

Lányi beszámolója szerint az országgyűlés ez idő alatt sokszor ülésezett, az alsótáblai tárgyalások középpontjában többek között a bírósági reform, a sóügy, a klérus és Horvátország panaszai álltak.

²⁴³ ORTVAY (1905), 396–397.

P. Engelbert június 8-án kapcsolódott be ismét az országgyűlés munkájába, ezt követően július 16-ig számol be az alsótáblai tárgyalásokról. A beszámoló azonban felszínessé és érezhetően ingerültté válik: szerzetesünknek elege lett a rendek unalomig ismételt sérelmeiből és vitáiból, hiszen ekkor már sokkal fontosabb ügy, a pilisi apátság megszerzése foglalkoztatta. Így az országgyűlési ügyek mellett folyamatosan kitér erre a kérdésre is.

Lányi szerint ekkor is majdnem minden nap ülésezett az alsótábla, az előbbiek mellett Debrecen szabad királyi városi rangra emelése is előkerült, valamint a vallásügy. P. Engelbert szerint 11-én Pásztó város kérvényét is tárgyalta az alsótábla. A kérvény a város kiváltságainak megerősítését kívánta elérni. Ezt azonban a rendek a világi birtokokosok és a velehradi apátság tiltakozása miatt elvetették.

A június 11-i ülés kapcsán mindketten beszámolnak a felső- és alsótábla között kialakult vitáról a bírósági reform tárgyában, P. Engelbert a morvaországi helyzettel is összehasonlítja a magyart, mint azt a klérus országgyűlési részvétele kapcsán már tapasztaltuk.

P. Engelbert szerint 12-étől, Lányi Pál szerint 13-ától újra előkerült a válásügy. A tized kapcsán szerzetesünk kemény kritikát fogalmaz meg a főpapsággal szemben: a tizedet saját gazdagodásukra fordítják, az alsópapságnak szinte semmit nem juttatnak belőle, így az a nem elégséges stóladíj és más bevételek miatt gazdálkodásra kényszerül, ez pedig elvonja erejét a lelkipásztorkodástól. A nem katolikus felekezetek elterjedése és jogai kapcsán azonban P. Engelbert is osztja a klérus aggályait, és az ország egyik legnagyobb nyomorúságának, a Rákóczi-féle mozgalom legfőbb támogatójának tartja a nem katolikus felekezetek tagjait, ahogy az 1708 óta mindig előkerült a klérus tiltakozásaiban is.

P. Engelbert szerint a 14-i ülésen olvasták fel azt az uralkodói választ, amely a jezsuiták már tárgyalta elmarasztalását is tartalmazta. Ahogy már láttuk, Lányi ezt a kérdést nem tárgyalja, a klérus sérelmeit és a protestánsok reakcióit azonban ismerteti.

Ezután szerzetesünk naplójában újra megszakad az országgyűlési tárgyalások ismertetésének fonala: P. Engelbert ismét a pilisi apátság ügyében tett intézkedéseivel foglalkozik. A diéta történéseibe több, mint egy hónappal később, július 16-án kapcsolódik vissza. Lányi beszámolója szerint ez idő alatt hét ülés is volt az alsótáblán, ahol a bírósági reform mellett többnyire egyéni kérelmeket tárgyaltak, köztük június 30-án a klosterbrucki apát újabb beadványát a felsőtáblai üléshelyről.

P. Engelbert szerint a jezsuitákat az uralkodói döntés értelmében július 16-án „kihajították” az országgyűlésről, a máltai lovagrend beadványára adandó választ pedig elhalasztották. Ezután még több kérdést felvetettek, de a felsőtábla javaslatára elhalasztották az ülést 18-ára, mert a prímás-érsek Máriavölgybe utazott Kármelhegyi Boldogasszony ünnepére. P. Engelbert

szerint ekkor merült fel először a női örökösödés az országgyűlésen, a felsőtáblai követek azt tanácsolták, hogy gondolják át a rendek a kérdést.

Lányi szerint ezek az események egy nappal korábban, 15-én történtek, 18-án pedig valóban folytatódott az országgyűlés munkája. Erről azonban P. Engelbert már nem készített feljegyzést, naplója a július 16-i dátummal készült ismertetés után nem folytatódik tovább.

Ez pedig nagy baj, mert így pont arra az időszakra nem szolgál kontrollforrással, amelyik Lányi Pál és a bihari követek feljegyzésében annyira ellentmondásos.²⁴⁴ A korábbi események kapcsán azonban kisebb-nagyobb eltéréseket leszámítva együtt halad Lányi és Engelbert beszámolója.

A bihari követek naplója azonban Lányi és P. Engelbert feljegyzéseitől már a kezdetektől fogva eltér: szerintük május 2-án volt az 1712. évi első ülés, igaz, ők csak április 25-én érkeztek Pozsonyba, tehát a 20-i, ténylegesen első ülésnapon még nem vehettek részt.²⁴⁵ Az viszont már komoly eltérés, hogy P. Engelbert és Lányi szerint május 2-án nem is ültek össze a rendek. A bihari követek szerint 3-a és 10-e között folytatódott az alsótábla ülései, ezekről, mint láttuk sem Lányi, sem P. Engelbert nem ír. Ráadásul Lányi a május 17-i ülést az ötödikként említi, tehát eszerint nem is volt ennyi ülésnap 4-e óta. Mint láttuk Lányi Pál szerint a május 17-i ülésen diktálták le az alsótáblai rendeknek József hitlevelének szövegét. Engelbert szerint is volt 17-én ülés, a bihari követek naplója szerint azonban nem, csak 12-én és 21-én. Június 8-án, amikor P. Engelbert ismét bekapcsolódott az országgyűlés munkájába, a bihari követek szerint nem is volt ülésnap, csak 7-én és 9-én. Pedig a 8-i ülésről Lányi is beszámol. Június 12-én kivételesen P. Engelbert és a bihari követek szerint is volt ülés, de az utóbbiak egy szót sem írnak a klérus sérelmeiről, pedig szerzetesünk szerint ekkor ebből komoly vita támadt.

A naplókat olvasva tehát tényleg az a benyomásunk, mintha az egyes résztvevők nem ugyanazon az országgyűlésen ültek volna,²⁴⁶ pontosabban a bihari követek beszámolója tér el sok helyen P. Engelbert és Lányi feljegyzéseitől. A két utóbbi napló viszont általában fedésben van egymással, noha a morvaországi katolikus szerzetes sokszor egészen más dolgokra figyelt az 1712. évi országgyűlés történései kapcsán, mint a felső-magyarországi evangélikus alispán. Talán a legfontosabb különbség, hogy a vizsgálatunk elején tárgyalt kölcsönös megbékélés légköre, amely az uralkodó és a rendek viszonyát meghatározta, és amelyről Lányi Pál naplója is tanúskodik, meglepő módon szinte teljesen hiányzik a szerzetes beszámolójából. P. Engelbert magyarországi tartózkodásáról írt feljegyzését megelőző, a rendek sérelmeit bemutató (kötetünkben töredékessége miatt fordításban nem, csak az eredeti

²⁴⁴ SZIJÁRTÓ (2006), 250–252.

²⁴⁵ A következőkre: OSZKK Fol. Lat. 560, 145–237.

²⁴⁶ SZIJÁRTÓ (2006), 251–252.

latin szövegben olvasható) soraiból kifejezetten a magyarokkal szembeni ellenszenv tükröződik. Itt felvonultatja a magyar rendek ellen hangoztatott összes közhelyet, a lázadásra való hajlamuktól kezdve, a német-gyűlöletükön és a jogaikhoz való makacs ragaszkodásukon át egészen az eretnekség vádjáig. Ez a szemlélete a későbbiekben sem változik meg érdemben, nem sok jó szót találunk szerzetesünk naplójában a magyar rendiségről, de még a katolikus klérusról sem. Természetesen a derék szerzetest a protestánsok jelentős politikai befolyása háborítja fel leginkább.

Az 1712. évi ülésszaknak, mint láttuk, nem ismerjük a hivatalos naplóját, így az ez évi diétára hangsúlyosan igaz, hogy szétszóródott mozaikokból kell összerakni a képet. Ráadásul az egyes beszámolók eltérése miatt már a források kiválasztása nagyban befolyásolja azt, hogy milyen is lesz ez az összerakott kép.²⁴⁷ P. Engelbert, mint morvaországi szerzetes, idegenként és egy kevésbé vizsgált rendi csoport tagjaként szemlélte az 1712. évi eseményeket. Sokszor személyes hangvételű feljegyzései tehát olyan optikán keresztül nyújtanak betekintést az országgyűlés munkájába, amelyet alig ismer a kutatás.

²⁴⁷ Vö. SZIJÁRTÓ (2010)

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	5
<i>Forgó András:</i> AZ EGYHÁZI REND A SZATMÁRI MEGEGYEZÉS UTÁNI ORSZÁGOS POLITIKÁBAN.....	7
<i>Hende Fanni:</i> AD DIGNITATEM REGIAM SUBLEVETIS A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez	65
FORRÁSTÁR.....	111
A SZÖVEGKÖZLÉS ALAPELVEI	113
HERMANN ENGELBERT ATYÁNAK, A FŐTISZTELENDŐ FLÓRIÁN VELEHRADI APÁT ÚR TELJHATALMÚ KÖVETÉNEK FELJEGYZÉSEI ÉS MEGFIGYELÉSEI A POZSONYBAN TARTOTT MAGYARORSZÁGI ORSZÁGGYŰLÉSRL, TOVÁBBÁ VI. KÁROLY ÚR 1712. ÉVI KORONÁ- ZÁSÁRÓL (<i>Szemelvények</i>) Fordította Hajdú Vera, Hende Fanni és Szádoczki Bálint Magyarázó jegyzetekkel ellátta Forgó András.....	115
ACTA ET OBSERVATA PENES DIAETAM HUNGARICAM POSONII CELEBRATAM, ITEM CORONATIONEM DOMINI CAROLI VI. IBIDEM PERACTAM ANNO 1712. PER PATREM ENGELBERTUM HERMANN PROFESSUM VELEHRADENSEM, QUA PLENIPOTENTIATUM ABLEGATUM REVERENDISSIMI DOMINI DOMINI FLORIANI ABBATIS.....	179
FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK.....	273
SZEMÉLY- ÉS HELYNÉVMUTATÓ	283